

Kazimierz Szafraniec

Decus Podlachiae - ozdoba Podlasia : Sanktuarium Matki Boskiej Leśniańskiej w trzechsetlecie istnienia (1683-1983)

Collectanea Theologica 51/3, 5-39

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

o. KAZIMIERZ SZAFRANIEC OSPE, LEŚNA PODLASKA

DECUS PODLACHIAE — OZDOBA PODLASIA**Sanktuarium Matki Boskiej Leśniańskiej
w trzechsetlecie istnienia (1683—1983)**

Życie religijne kraju uwidaczniają jego sanktuaria, zwłaszcza sanktuaria maryjne. Podlasie w ramach państwa polskiego szczyty się od końca XVII w. swoją „ozdobą”: cudownym, przedziwnym obrazem Matki Boskiej Leśniańskiej. W związku z przypadającym w 1983 r. trzechsetleciem sanktuarium tego obrazu zachodzi potrzeba, żeby dzieje związane z rocznicą przypomnieć i naświetlić.

Leśna**Podlasie — „Okopy Krzyżackie” — miasteczko**

Miejscowość Leśna¹ — od okresu międzywojennego zwana Podlaską — położona nad rzeką Klukówką, w latach trzydziestych bieżącego stulecia i w XIX w. zwaną Białką, dawniej wśród małych jezior, na północny zachód w odległości 15 km od Białej Podlaskiej, zawdzięcza swą nazwę otaczającym ją zewsząd lasom.

W wiekach średnich Podlasie² stanowiło ziemię graniczną, która oddzielała Mazowsze od Rusi Grodzieńskiej i Brzeskiej. Najbardziej na północ wysunięty skrawek dawnego, historycznego Podlasia to Dowspuda pod Augustowem, słynna z zamku Paców. Granica biegła aż po Niemirów nad Bugiem, przekraczając tę rzekę na południe po ziemię łukowską i lubelską, po Radzyń Podlaski i po Parczew.

Historyczne Podlasie znajduje się na terenie Niziny Podlaskiej, która obejmuje Wysoczyznę Kolneńską otoczoną dolinami Narwi i jej dopływów Biebrzy i Pisy, Kotlinę Biebrzańską będącą rozległym, zabagnionym obniżeniem, Wysoczyznę Bielską, rozciętą na trzy części dolinami rzek Narwi i Nurca. Na wysoczyznach podla-

¹ B. Górny, *Monografia powiatu bialskiego*, Biała Podlaska 1939, 70; K. Dobrowolski, *Historia zjawienia cudownego obrazu Najśw. Maryi Panny na kamieniu wyrytego, znalezionej przez pasterzów r. 1683 na drzewie gruszkowym w Leśny, Jasna Góra Częstochowska* 1844, 2.

² P. Aleksandrowicz, *Diecezja siedlecka czyli podlaska (1818—1968)*, Siedlce 1971, 55—64.

skich przetrwały większe obszary leśne, jak Puszcza Białowieska i Knyszyńska.

Granice administracyjne, polityczne i etniczne Podlasia zmieniały się wielokrotnie w ciągu kilkusetletniej jego historii.

Granice południową Podlasia średniowiecznego stanowiły bagna doliny Włodawy, Piwonii i Tyśmienicy. W 1520 r. utworzono województwo podlaskie ze stolicą w Drohiczynie. W skład tego województwa — zwanego w skrócie Podlasiem — wchodziło dawne, historyczne Podlasie i niektóre ziemie wschodniego Mazowsza, ziemia goniądzka oraz część ziem położonych na południe od jeziora Necko, kiedyś zamieszkałych przez Jadźwingów. Jest to drugie określenie Podlasia. Sejm lubelski z 1569 r. wcielił je z powrotem do Polski, jako jedno z województw prowincji małopolskiej, która w ten sposób sięgała aż do Augustowa.

Województwo podlaskie dzieliło się na trzy ziemie (powiaty): ziemia drohicka obejmowała południowe części województwa; sejmiki i sądy grodzkie odbywały się w Drohiczynie. Części wschodnie obejmowała ziemia mielnicka ze stolicą w Mielniku. Największa na Podlasiu była ziemia bielska, która obejmowała jego północną część z miasteczkami: Bielsk, Narew, Orla, Kleszczele, Boćki, Brańsk, Suraż, Białystok, Tykocin, Knyszyn, Goniądz, Choroszcz, Jasionówka, Rajgród i Augustów.

Trzecie terytorialne określenie Podlasia — odmienne od dwu poprzednich — wzięło początek z utworzonego w 1816 r. województwa podlaskiego i diecezji janowskiej, czyli podlaskiej, powstałej w 1818 r. To Podlasie obejmuje część województwa lubelskiego, część warszawskiego i część białostockiego. Należą do niego miasta: Kock, Łuków, Siedlce, Węgrów, Nur, Czyżew i Wysokie Mazowieckie.

Pod względem politycznym Leśna dzieliła losy Podlasia i w okresie XVII i XVIII w. należała do Korony w powiecie mielnickim, województwie podlaskim. Po trzecim rozbiórze znalazła się pod panowaniem Austrii w Galicji Zachodniej, w cyrkule bialskim. W 1809 r. cyrkuł bialski wszedł w skład Księstwa Warszawskiego, w departamencie siedleckim. W 1815 r. Leśna przynależała do Królestwa Kongresowego pod berłem cara, w obwodzie bialskim, w województwie podlaskim, które miało swą stolicę w Siedlcach. W początku 1837 r. nazwę obwód zmieniono na powiat, a nazwę województwo na gubernię podlaską, która ukazem carskim z 9 sierpnia 1844 r. została zniesiona i włączona do guberni lubelskiej. Gubernię siedlecką przywrócono 4 grudnia 1866 r., a na początku 1867 r. duży powiat bialski podzielono w celach rusyfikacyjnych na dwa: południowy — bialski z siedzibą w Białej Podlaskiej, do którego należała Leśna, i północny — konstantynowski z siedzibą w Janowie Podlaskim. W 1913 r. dla spotęgowania rusyfikacji

utworzono gubernię chełmską z powiatów nadbużańskich, wyodrębnionych z guberni lubelskiej i siedleckiej. Tę ostatnią znowu zniesiono. Cały powiat bialski — w granicach, jakie miał w okresie Polski międzywojennej — wszedł do guberni chełmskiej.

W sierpniu 1915 r. Leśną zajęli Niemcy. Traktat brzeski z 9 lutego 1917 r. cały powiat bialski, leżący na wschód od linii: Mielnik, Sarnaki, Międzyrzec Podlaski, Radzyń Podlaski przeznaczał dla mającej powstać Ukrainy. Wojska polskie 31 grudnia 1918 r. wyrzuciły z terenu powiatu bialskiego wojska niemieckie poza rzekę Bug.

W październiku 1939 r. w Leśnej objęli władzę Niemcy, od których oswobodzili ludność polską żołnierze radzieccy w ostatnią niedzielę lipca 1944 r.

Pod względem kościelnym Podlasie należało do rzymskokatolickiego biskupstwa włodzimierskiego, założonego we Włodzimierzu przez Kazimierza Wielkiego w 1349 r., potwierdzonego kanonicznie w 1375 r. Papież Marcin V bullą z 19 grudnia 1425 r., za zgodą księcia Witolda, w okresie rządów biskupa Andrzeja Sławki, z powodu częstych napadów tatarskich przeniósł stolicę biskupstwa do Łucka i odtąd zaczęło nazywać się łuckim. Od soboru florenckiego nazywano je po łacinie *Luceoriensis* w celu odróżnienia od włoskiego biskupstwa luceńskiego. Biskupi łuccy tytułowali się także biskupami brzeskimi. Biskupstwo należało zrazu do metropolii lwowskiej, później — do gnieźnieńskiej. W 1645 r. bp łucki Jan Łosowicz zamienił wieś Porchów na miasto i nazwał je od swego imienia Janowem; stało się ono rezydencją biskupów łuckich. Do trzeciego rozbioru Polski biskupstwo łuckie obejmowało całe ówczesne województwa: wołyńskie, brzesko-litewskie, podlaskie i braclawskie oraz dużą część Rusi. W 1807 r. części diecezji łuckiej leżące na prawym brzegu Wisły zostały przez Piusa VII przyłączone *in perpetuum* do diecezji lubelskiej, w związku z czym Leśna weszła w skład tej diecezji. Kiedy Pius VII bullą *Ex imposita nobis* z 30 VI 1818 r. utworzył z części diecezji lubelskiej diecezję podlaską, czyli janowską, Leśna znalazła się na jej terenie. Rząd rosyjski ukazem carskim z 22 maja 1867 r. skasował diecezję podlaską i przyłączył ją do lubelskiej, co kanonicznie przeprowadził dopiero papież Leon XIII w 1889 r. Benedykt XV w r. 1918 przywrócił diecezję podlaską, czyli janowską. Pius XI przeniósł stolicę biskupią z Janowa Podlaskiego do Siedlec, a w konstytucji apostolskiej *Vixdum Poloniae unitas* z 28 X 1925 r., nadającej nowe granice terytorialne diecezjom w Polsce, diecezja podlaska, czyli janowska otrzymała nazwę siedleckiej, czyli podlaskiej.

Tereny Podlasia w średniowieczu kolonizowali od zachodu Polacy, od wschodu — Rusini, ostatecznie z dominantą polityczną i kulturalną żywiołu polskiego. Jaćwież nie może tu być brana

w rachubę, ponieważ jej siedziby były skupione nad główną osią rzeczną Suwalszczyzny: Czarną Hańczą³.

Na podstawie badań historyczno-lingwistycznych zwrócono uwagę, że Jaćwież nie stanowiła monolitu organizacyjnego, a składała się z szeregu plemion o różnych nazwach. Ptolemeusz z Aleksandrii, geograf z II w. naszej ery, nazwał ich: Sudowie; kraj, który zamieszkiwali, określano z łacińska: Sudovia. Jaćwingowie — to termin ruski. Na drugą połowę XIII w. przyjmuje się stan liczebny Jadźwingów na około 50 000 osób. Na skutek walk z Polakami, Rusinami i Krzyżakami wyginęli prawie doszczętnie. Ci, których oszczędził miecz krzyżacki, zostali przesiedleni w głąb Prus do Sambii w okolicy dzisiejszego Pasłęka, inni przedostali się na ziemie sąsiadów; między innymi wódz Skurdo wyprowadził swoich ludzi na Litwę, a Skumand przedostał się na Ruś. Układem melmeńskim z 1422 r. ostatecznie ziemie pojaćwieskie zostały podzielone pomiędzy Zakon i Wielkie Księstwo Litewskie.

Teren zajęty obecnie przez kościół leśniański otaczały — na pewno w XVII w. — „Wały Leśniańskie”, zamknięte fosą, zespolone z fortyfikacjami murowanymi. Wały te nazywano także „Okopami Krzyżackimi”, jak również „Osiedlem Jaćwingowskim”.

Resztki muru obronnego otaczają po dziś dzień dziedziniec kościelny od strony wschodniej, z zachowanymi śladami szczelinowymi i kluczowymi. Mur ten założony symetrycznie, półkoliście na zewnątrz wygiętą linią muru części środkowej, krótkimi odcinkami prostymi przechodzi w linię esowato wygiętą. Są to nikielne ślady zamku obronnego, który w czasie wojen XVII w. uległ zniszczeniu.

Pamięć o Krzyżakach w Leśnej trwała wyraziście jeszcze w roku 1761⁴. Być może ich pobyt tutaj wiązał się z wyprawami pod Brześć Litewski w latach 1379 i 1380.

Jadźwingowie, o ile w ogóle przebywali w Leśnej, to albo w charakterze przesiedleńców, przyprowadzonych tu przez Krzyżaków, albo jako ocaleni z krwawego pogromu w 1283 r., szukając schronienia z dala od zagrabionej ojczyzny.

Leśna pojawiła się w dziejach jako wieś niewielka, prywatna własność Adama Franciszka Warszzyckiego⁵, wojewodzica mazowieckiego, od którego ją odziedziczył Paweł Kazimierz Michałow-

³ I. Halicka, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostocczyzny, dzierżawcze, patronimiczne i rodzinne*, Warszawa 1976, 10.

⁴ *Visitatio generalis decanatus Janoviensis per A. M. Węgiński, canonicum Brestensem, mense iunio, anno Domini 1761*, Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, Akta Dawne (dalej skrót: ADSD) sygn 136 D k. 161.

⁵ *Erectio ecclesiae parochialis Lesnensis in palatinatu Podlachiensi, districtu Mielnicensi, dioecesi vero Luceoriensi anno Domini 1965 die 26 mensis septembris facta. Acta consistorii Janoviensis dioecesis Luceoriensis et Brestensis sub regimine Francisci Prażmowski episcopi Luceoriensis et Brestensis in anno 1700—1701*, ADSD sygn 39 D k. 58-65-vo.

ski, skarbnik orszański; ten w 1688 r. nadał Leśną jako uposażenie ufundowanemu przez siebie leśniańskiemu kościołowi parafialnemu. Od lat dwudziestych po osiemdziesiąte XVIII w. Leśna cieszyła się przywilejami miasta⁶, które jej nadał August II król polski: miała swoją radę miejską, miała swoje dni targowe: poniedziałki, środy i piątki. W 1720 r. występuje Bartłomiej Krasuski jako radny leśniański *consul Lesnanensis*; w r. 1729 jako obywatel Leśnej — *civis Lesnae* — Józef Orłowski; w r. 1775 godność burmistrza leśniańskiego piastował Wojciech Syroczyński, *proconsul civitatis Lesnanensis*. Znowu jako wieś występuje Leśna 28 stycznia 1787 r. i w latach następnych.

W wieku XIX i XX aż do odzyskania niepodległości Leśna była gminą; w okresie międzywojennym należała do gminy Witulin, z tym że jej siedziba mieściła się w Leśnej Podlaskiej. Od roku 1975, po reorganizacji administracyjnej państwa, jest znowu gminą.

Stan liczebny mieszkańców Leśnej w XVIII w. wynosił około 120 osób; w r. 1827 — 113 w 17 domach⁷; w r. 1932 — 385; w r. 1949 — 297; w r. 1980 — 724 osoby.

Seminarium nauczycielskie im. Brzezińskiego, utworzone w Leśnej w 1919 r., istniało do 1937 r.; szkoła powszechna III stopnia liczyła w r. 1938 423 dzieci; po 1 sierpnia tego roku utworzono w Leśnej — trzeci w Polsce — zakład dla niepoprawnych przestępców, który funkcjonował do wybuchu II wojny światowej.

W okresie powojennym — stan ze stycznia 1980 r. — utworzono w Leśnej: dwuletnią Zasadniczą Szkołę Rolniczą, pięcioletnie Technikum Ochrony Roślin, trzechletnie Technikum Rolnicze, trzechletnie Technikum Hodowlane, jak również gminną szkołę zbiorczą; dzięki takiemu skupieniu jednostek oświatowych Leśna stała się jakby miasteczkiem szkolnym.

Cudowny obraz

Treść i technika — zjawienie i zdobnictwo — koronacja

Leśna zawdzięcza wejście na widownię dziejową cudownemu obrazowi Matki Boskiej Leśniańskiej.

Obraz ten przedstawia Najśw. Maryję Pannę obejmującą Dzie-

⁶ W połowie XIX w. dwa przywileje wystawione dla Leśnej przez Augusta II króla polskiego: jeden wynoszący ją do rzędu miast i drugi zezwalający na jarmarki „wiecznymi czasy” znajdowały się w archiwum miejsowym K. Dobrowolski, dz. cyt., 2; *Liber copulatorum stante possessione Andrea Fabiański anno Domini 1716, 1716—1728*, Archiwum Parafialne w Leśnej Podlaskiej (dalej skrót: APL) sygn 1 k. 46; *Liber baptizatorum ecclesiae parochialis in Leśna, 1728—1737*, Archiwum OO. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie (dalej skrót: AJG) sygn 501 s. 3; *Liber baptizatorum in ecclesia Lesnanensi, 1763—1879*, APL sygn 3 k. 23-vo. 32.

⁷ A. Rzażewski, *Leśna*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 5, Warszawa 1884, 156—157.

cię Jezus prawym ramieniem. Dziecię Jezus prawą rączką obejmuje książkę, a lewą ma wzniesioną ku górze w geście nauczania. Madon-na ustawiona frontalnie w połowie stojącej postaci trzyma na lewej dłoni otwartą książkę, na której wspiera się z rozpostartymi skrzydłami gołębicą, symbol Ducha Świętego. Postać Najśw. Maryi Panny jest odziana suknią, którą opina kołnierz zasłaniający całkowicie szyję. Szeroki kołnierz sukni Dziecięcia nie osłania mu szyi. Widoczne rękawy: prawej ręki Dziecięcia Jezus i lewej ręki Madonny są obcisłe i sięgają nadgarstka. Postać Najśw. Panny okrywa płaszcz spadający z głowy, osłaniający część czoła, ramiona i piersi; płaszcz ten zwisa poprzez lewy łokieć, a prawą rękę okrywa całą, której jedynie dłoń wystaje poprzez otwór z fałdów. Dziecię Jezus stoi lekko zwrócone w stronę Najśw. Matki, objęte fałdami Jej płaszcza i ramieniem. Głowy Najśw. Panny i Dziecięcia są nakryte kołpakami.

Rysunek twarzy Madonny, prosty w kompozycji, można określić w odczytaniu jako uśmiech z nieba. Treść teologiczną obrazu wyraża stwierdzenie, że Najśw. Maryja Panna, Boża Rodzicielka, Matka Syna Ojca, tego Syna, przez którego Bóg Ojciec objawił się światu i świat odkupił, otrzymała od Boga przedziwną godność i szczególne posłannictwo, które poznajemy tylko na skutek objawienia w świetle łaski Ducha Świętego.

Obraz leśniański przynależy do typu ikonograficznego, któremu na imię: Matka Boska Świątoduska.

Pod względem technicznym jest to płaskorzeźba w kamieniu drobnoziarnistym o odcieniu czerwonym, rzeźba wypukła, której powierzchnia została wygładzona bezpośrednio; płaszczyzny obrobione dłutem są szorstkie: nie zostały wygładzone. Obraz posiada następujące wymiary: szerokość 29,3 cm; wysokość 31,4 cm; grubość 4,6 cm, waży 9,5 kg.

Podczas badania rzeczoznawców w czerwcu 1926 r. płaskorzeźba była pokryta polichromią olejną z domieszką wosku, pochodzenia niezbyt dawnego. W zagłębieniach znajdowały się ślady nie wykluczające, że uprzednio istniała polichromia starsza.

Na otoku, czyli obramowaniu znajduje się dziewięć malowanych główek aniołków, których koloryt jest odmienny od całości. Nasuwa się przypuszczenie, że jest to polichromia dawniejsza: jej charakter wskazuje na wiek XVIII⁸.

Obraz Matki Boskiej Leśniańskiej nosi charakter dzieła sztuki ludowej; pochodzi z XVII w. W obrazie nie widać śladu wpływów

⁸ Akta dotyczące obrazu Matki Boskiej Leśniańskiej, XVIII—1933, AJG sygn 2077 s. 23.

sztuki nieludowej: najprawdopodobniej jest tworem indywidualnym z terenu Podlasia.

Obraz został poddany konserwacji w lecie 1927 r., którą przeprowadził w Warszawie Jan Rutkowski.

Wydarzeniem zawiązującym istnienie i zarazem ogniskującym życie sanktuarium leśniańskiego stało się zjawienie cudownego obrazu Najśw. Maryi Panny w południe w niedzielę 26 września 1683 r.

Dwóch chłopców pasących bydło: Aleksander Stalmaszuk i Miron Makaruk, jeden i drugi ze wsi Leśna, zobaczyło na drzewie gruszy, rosnącej w gęstwinie krzewów na terenie „Okopów Leśniańskich” jaśniejący promieniami i przedziwnie piękny obraz Najśw. Maryi Panny.

Świeżością przeżycia tchnie zeznanie Mirona Makaruka, które złożył jako 26-letni mężczyzna przed komisją biskupią w kościele leśniańskim 24 października 1699 r. Oto tekst dokumentu.

„Pasąc bydło, gdy już południe nastąpiło, do domu bydło na czas przypędził; potem szukając po obiedzie ciółka w tych wałach, gdzie było dosyć gęstwiny, obaczyłem obraz piękny, jasny na gruszcze; gdzie strachem zdjęty zostawszy, pobieglem do sąsiadów, dając znać o tym obrazie, bom widział i jasność; więc gdy się ludzie ze wsi zeszli i temu się obrazowi dziwowali, niejaki Daniło z tejże wsi chciał ten obraz z gruszki zdjąć. Z gruszki spadł; i po drugi raz odważył się, ale i po wtóry raz spadł z tegoż drzewa, i po trzeci raz tegoż dokazać chciał, ale po trzeci raz spadł z gruszki. Potem za daniem znać, przybył pan Zabłocki, podstarości z Bordziłówki i pomodliwszy się na książkach, obraz zdjął z gruszki, który obraz zaraz ową jasność swoją i piękność stracił; którego wzięwszy, wstąpił tu do brata mego i ten obraz na stole u niego położył, który był wilgotny, jakoby pocący się, aż na stole znaki potu były; stamtąd go wzięwszy, zaniósł do Bukowic do dworu, a kiedy ten obraz brał pan Zabłocki, byłem przy tym; miałem natenczas lat dziesięć i, co tu opisuję o tym świętym obrazie, wszystko — prawda”.

Anna Domańska, ongiś żona Kazimierza Michałowskiego, dziedzica Leśnej, zeznała między innymi, że „obraz Najśw. Panny pocił się i krople też były na oczach; widziało to wielu ludzi”⁹.

Zjawisko pocenia się (płaczu) trwało poprzez trzy lata, tj. aż do umieszczenia obrazu w kościele dla niego wybudowanym.

⁹ *Ingrossatio miraculorum Beatissimae Virginis Mariae Lesnanensis. Liber 2-dus actorum consistorii Janoviensis dioecesis Luceoriensis et Brestensis sub auspiciis domini in Prażmow Prażmowski episcopi Luceoriensis et Brestensis in annis 1700 et 1701 conscriptus*, ADSD sygn 40 D k. 63-vo-64.

W zjawieniu się obrazu uderzała jego jasność i piękno, czemu w zdobnictwie odpowiadały klejnoty oraz promienie i gwiazdy.

Według opisu z 1723 r. obraz cudowny pokrywało z przodu szkło grube, owalne, nieco wypukłe, oprawne w srebrną, mocną ramę; z boków — dość gruba, srebrna blacha z wyrytym na niej dniem zjawienia oraz aprobaty duchownej w języku łacińskim.¹⁰ Do tej srebrnej koperty i obręczy obejmującej kamień było przymocowane u góry podłużne, srebrne ogniwo, z którego zwisał obraz w ołtarzu na haku umocowanym w pniu gruszy. Wkoło otaczało obraz dwanaście dużych promieni srebrnych, złożonych, zdobnych gwiazdami. Promienie te były dość grube i szerokie, przeszło łokciowej długości, osadzone na srebrnej, złożonej obręczy, otaczającej obraz z bliska. Pod promieniami u dołu rozpościerał się wielki księżyc srebrny, formy podłużnej, jakby w pierwszej swej kwadrze, sięgający rogami z obu stron odległych kończyn promieni słonecznych, idących od obrazu, nad którym widniały dwa wielkie serca z koroną srebrną wśród promieni; z boków dwa duże anioły ze srebra, złożone jakby podtrzymywały obraz święty.

Nieziemskie piękno zjawionego obrazu miały uwydatniać sukienki i korony. Sukienka sprawiona przez Annę Radziwiłłową, kanclerzynę WXL, była gruba, szczerozłota, ozdobiona 155 diamentami, 291 rubinami, 59 szmaragdami. Inna sukienka była „suto złocista”, wokoło zdobna perłami. Korony ofiarował w 1716 r. książę Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz WXL. Korona na głowie Najśw. Maryi Panny, złota, była sadzona 24 większymi diamentami i 121 mniejszymi; korona na głowie Dziecięcia Jezus, złota, była sadzona 12 większymi diamentami i 24 mniejszymi. Korony te były przytwierdzone do dwóch innych koron bogatych, ozdobionych szlachetnymi kamieniami.

Obecnie — rok 1980 — cudowny obraz zdobi sukienka ze srebra kutego, grubo złożona, z pięknymi, tłoczonymi wiankami dookoła, wygięta stosownie do samego obrazu, zamknięta wraz z obrazem w mosiężnym obramowaniu bębinkowym.¹¹ Całość jest przytwierdzona do ramy drewnianej, sporządzonej i wykonanej w 1919 r. przez rzeźbiarza Andruszkiewicza, staraniem i pod kierunkiem o. Augustyna Jędrzejczyka. Sukienkę i korony według projektu prof. Mieczysława Kotarbińskiego wykonała firma W. Gontarczyka w Warszawie w 1927 r.

Motyw promieni i gwiazd stale występował w zdobieniu cudow-

¹⁰ J. Pruszkowski (pseud. P. J. K. Podlasiak), *Historia zjawionego i cudownego obrazu Matki Boskiej oraz kościoła i probostwa w Leśny na Podlasiu zabranego na własność prawosławia, ze źródeł urzędowych autentycznych*, Kraków 1897, 51.

¹¹ *Roboty w kościele i klasztorze od 1923—1975*, APL sygn 99.

nego obrazu jako genetycznie związany z jego pochodzeniem¹². Kiedy sanktuarium zmuszono ze względu na „potrzeby krajowe” wydawać nawet ze skarbcza kościelnego srebro i złoto, to i wówczas od tego motywu nie odstąpiono, zastępując szlachetny kruszec szkłem, jak na przykład w 1817 r., w którym wokół obrazu znajdowały się promienie szklane w różnych kolorach, a nad obrazem — korona szklana.

W dowód szczególnej czci cudowny obraz, za zgodą Kapituły Watykańskiej, został uroczystie koronowany¹³. Obrzędu dokonali wspólnie ks. kard. Stefan Wyszyński i bp podlaski Ignacy Świrski w dniu 18 sierpnia 1963 r. W uroczystości wzięło udział — oprócz współkoronatorów — 12 biskupów, liczne grono duchowieństwa i rzesze wiernych, którzy wypełnili dziedziniec kościelny, plac przed tym dziedzińcem oraz przestrzeń aż po cmentarz grzebalny: liczono ich około 150 tysięcy. Sumę pontyfikalną celebrował bp Czesław Falkowski, ordynariusz łomżyński.

Cudowny obraz Matki Boskiej Leśniańskiej stanowi własność kościelną diecezji siedleckiej, czyli podlaskiej, pozostaje pod szczególną opieką biskupa podlaskiego i jako taki został powierzony pieczy paulinów w r. 1727, jak również ponownie w 1927 r.¹⁴

¹² Występowanie promieni i gwiazd w zdobieniu obrazu poświadczają na przestrzeni XVIII i XIX w. inwentarze kościelne. W 1838 roku na cudownym obrazie znajdowała się sukienka srebrna, połączana, przyozdobiona różnymi kamieniami, wokół promieniami wielkimi otoczona i połączana. W 1864 r. w ołtarzu wielkim znajdował się obraz Bogarodzicy, wsparty na dwurożnym księżycu, otoczony promieniami srebrnymi, połączanymi. *Akta parafii Leśna*, *Akta konsystorza generalnego diecezji lubelskiej*, tom I: 1810—1879, ADSB (B oznacza Akta Bieżące) sygn. L. IV. 2. I. k. 26. k. 32; *Inwentarz klasztoru Leśniańskiego XX. Paulinów, 1817*, Archiwum Diecezjalne w Lublinie, *Akta konsystorza podlaskiego* sygn IV b. nr 5. Promienie wokół obrazu zdobiły go po lata sześćdziesiąte XX w.

¹³ E. Barbasiewicz, *Koronacja łaskami stynącego obrazu Matki Boskiej w Leśnej*, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie* 33 (1964) nr 7—8, 169—177; P. Aleksandrowicz, dz. cyt., 328—331, podaje opis koronacji za Barbasiewiczem. Stan liczebny wiernych podczas uroczystości koronacyjnych podaje *Księga pamiątkowa klasztoru leśniańskiego*, APL sygn 104.

¹⁴ O cudownym obrazie jako o kościelnej własności diecezji podlaskiej orzeka *Umowa w sprawie obrazu Matki Boskiej Leśniańskiej*, datowana w Leśnej 25 września 1927 r., podpisana przez Henryka Przeździeckiego, bpa podlaskiego i przez Piotra Markiewicza, przeora generalnego paulinów. *Akta dotyczące klasztoru paulinów w Leśnej Podlaskiej* (dalej skrót: Akta LP), 1919—1937, AJG sygn 2197 s. 239; tekst tej umowy znajduje się również w *Aktach Kurii Diecezjalnej Podlaskiej. Parafia Leśna, 1917—1937*, ADSB sygn L. IV. 2. II; cudowny obraz powierzył pieczy paulinów bp Henryk Przeździecki dekretem datowanym w Leśnej 26 września 1927 r. Jest to dyplom pergaminowy szer. 436 mm, wys. 187 mm, AJG dypl perg sygn 221. Odpisy maszynowe tego dekretu pisane *fracta pagina* po łacinie i po polsku: Akta LP. AJG sygn 2197 s. 241—243; *Akta parafii Leśna rok 1927*, APL sygn 65 i.

Sanktuarium

Kościół pierwotny — proces kanoniczny — kaplica i kościół

W przeciągu niespełna dwudziestu lat Leśna stała się sanktuarium w ścisłym znaczeniu tego słowa.¹⁵

Dziedzic Leśnej Paweł Kazimierz na Michałowie Michałowski, skarbnik orszański, wznosił w 1686 r. w „Okopach Leśniańskich” kościół drewniany pod wezwaniem Najśw. Maryi Panny i św. św. Piotra i Pawła apostołów¹⁶. Cudowny obraz umieszczono w wielkim ołtarzu. W 1688 r. nosząc się z zamiarem utworzenia parafii uposażył kościół dobrami swymi Leśną i Klukowszczyzną. W 1722 r. bp Stefan Bogusław Rupniewski erygował w kościele leśniańskim ołtarz różańcowy Najśłodszego Imienia Jezusa i Maryi;¹⁷ z opisu erekcji zdaje się wynikać, że kościół drewniany pozostawał wtedy jeszcze na swoim miejscu, tzn. na terenie obecnego wielkiego kościoła murowanego. Ze względu na budowę tego kościoła przeniesiono kościół drewniany na cmentarz grzebalny św. Rocha, leżący na wprost po drugiej stronie drogi, gdzie obecnie — rok 1980 — mieści się Ośrodek Zdrowia. Tam nosił wezwanie św. Rocha i św. św. Fabiana i Sebastiana. Istniał jeszcze w 1761 r.¹⁸

Ks. Paweł Franciszek Janicki, pierwszy proboszcz leśniański, spowodował swymi usilnymi staraniami utworzenie przez bpa Franciszka Prażmowskiego¹⁹ specjalnej komisji, która miała za zadanie zbadać pochodzenie cudownego obrazu, jak również cuda i łaski otrzymane za przyczyną Matki Boskiej Leśniańskiej.

Po uprzednim ogłoszeniu komisja w składzie: 5 prałatów, 5 teologów, 1 doktor filozofii, 1 lekarz, 1 pisarz, wszczęła swe postępo-

¹⁵ Nazwą sanktuarium oznaczamy kościół lub budowlę sakralną przeznaczoną do publicznego sprawowania kultu Bożego, które stały się dla wiernych celem pielgrzymek dla uproszenia łask lub dla wywiązania się ze złożonych ślubów. Specjalne nabożeństwo tego rodzaju powoduje wśród wiernych np. święty wizerunek, święte relikwie, cud tam dokonany przez Boga, specjalny odpust, który tam można uzyskać.

¹⁶ „Exaedificatam et extructam sub titulo et patrocinio Gloriosissimae Virginis Mariae et sanctorum Petri et Pauli”, *Erectio ecclesiae parochialis Lesnensis*, jw. ADSD sygn 39 D k. 58-65-vo.

¹⁷ „Leśnanensis ecclesia parochialis lignea. Ibidem capella murata ad quam imago Beatissimae Virginis Mariae miraculis clara et iam autoritate ordinaria pro miraculosa recognita et approbata est transportata. Ibidem ecclesia murata pro parochiali edificari caepita”. *Ordo ecclesiarum parochialium in dioecesi Brestensi existentium. Decanatus Janoviensis*, ADSD sygn 58 k. 76. 97.

¹⁸ *Visitatio generalis decanatus Janoviensis per A. M. Węgieński, dokum. cyt.*

¹⁹ Biskup łucki i brzeski w latach 1697—1701, zmarły 5 VI 1701 w Janowie i tam pochowany. — J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy metropolitalnej gnieźnieńskiej*, T. 3, Gniezno 1883, 279—282.

wanie w kościele leśniańskim 24 października 1699 r.²⁰ Ci ze świadków, którzy nie mogli stawić się osobiście, nadsyłali zeznania na piśmie. Sprawozdanie z przebiegu przeprowadzonego dochodzenia komisarzy przesłali do konsystorza biskupiego, gdzie rzecz została przebadana w trybie sądowym, po czym biskup wydał dekret końcowy, datowany w Janowie 24 listopada 1700 r., zatwierdzający obraz Matki Boskiej Leśniańskiej jako cudowny: cudownie znaleziony, łaskami i cudami słynący.

Kaplicę murowaną budował ks. Paweł Franciszek Janicki tuż przed 1716 r.; budowę ukończył drugi proboszcz leśniański ks. Andrzej Fabiański w 1718 r., w którym przeniesiono do niej cudowny obraz.

Kaplica ta pod wezwaniem Najśw. Maryi Panny i św. św. Piotra i Pawła, apostołów, znajduje się od strony południowej wielkiego kościoła. Prezbiterium jest zwrócone na południe. Do nawy na planie, zbliżonym do kwadratu, przylega prostokątna, nowsza przybudówka; zakrystia nowa; pierwotna przylegała do kaplicy od strony południowej, za wielkim ołtarzem. Na środku kaplicy znajduje się ocembrowana studnia z wodą, kryta blachą. W prezbiterium, rozdzielonym półkolistą arkadą, sklepienie jest krzyżowo-kolebkowe. Wnętrze obiega belkowanie z ząbkami. Na zewnątrz kaplica przedstawia się jako dwukondygnacyjna, ze ścianą frontową, ujętą po bokach parami pilastrów, z portalem zwieńczonym trójkątnym szczytem. Otwory okienne w drugiej kondygnacji są prostokątne, zamknięte od góry łukiem odcinkowym. Szczytowe ściany są zwieńczone trójkątnymi szczytami. Nad środkiem nawy wystrzela wieżyczka z hełmem. Dachy są dwuspadowe, blaszane.

Według tradycji miejscowej kaplica stoi na miejscu, na którym w 1683 r. rosła grusza, pamiętna ze zjawienia się cudownego obrazu. Po jej wykopaniu przy budowie kaplicy ukazała się woda, którą później ujęto w studzienkę. Wierni używają z wiarą tej wody w różnych chorobach.

Do piwnicy pod kaplicą pierwotnie prowadziło wejście z otworem pod progiem wejścia głównego do kaplicy; obecnie jest ono zamurowane; teraźniejsze wejście przebito w latach pięćdziesiątych XX w. Studzienkę ocembrowano najprawdopodobniej pod koniec

²⁰ Zasadnicze akta procesu kanonicznego zachowały się w oryginale: *Miraculorum ecclesiae Lesnensis seu Imaginis Beatissimae Mariae Virginis in eadem. Mercurii X martii 1700*. Acta consistorii Janoviensis, jw. ADSD sygn 39 D k. 48-vo-49; *Ingrossatio processus approbationis miraculorum et gratiarum Imaginis ex silice sculptae Beatissimae Virginis Mariae in ecclesia parochiali Lesnensis*, Janów 24 listopada 1700, tamże, k. 66-101-vo, *Ingrossatio miraculorum Beatissimae Virginis Mariae Lesnensis. Liber 2-dus actorum consistorii Janoviensis*, ADSD sygn 40 D k. 50-67-vo; *Miraculorum Imaginis Beatissimae Virginis in ecclesia parochiali Lesnensis*, piątek 8 X 1700 w Janowie, tamże, k. 214-214-vo.

XVIII w., w którego pierwszej połowie piwnica służyła za podziemie grobowe.

W latach dwudziestych XVIII w. na wysokości drugiej kondygnacji kaplica posiadała jeden ganek od strony chóru, drugi — od strony przeciwnej, tj. nad wielkim ołtarzem. Na gankach tych rano i wieczorem wygrywano pieśni ku czci Najśw. Maryi Panny.²¹ Wymiary kaplicy: długość 9 m, szerokość 7 m.

Potrzebę obszernego, przestronnego kościoła rozumiał prepozyt leśniański ks. Andrzej Fabiański i dlatego śmiało przystąpił do budowy nowej, wielkiej świątyni, wokoło której początkowe prace prowadzone w 1722 r., przzerwano w następnym z powodu braku funduszków; pod koniec 1726 zmarł ks. Fabiański.

Do budowy przystąpili z powodzeniem paulini w 1731 r.²² Mury wzniesione przez ks. Fabiańskiego rozebrano do fundamentów. Nowy „abrys” wykonał architekt warszawski Vincenzo Rachetti; majstrem budowlanym był Józef Kaczkowski z Janowa; oprócz niego pracowało 7 innych murarzy, 16 pomocników i 2 pracowników. Za pół roku pracy otrzymali: architekt Rachetti 1 000 złp, a wymienieni robotnicy łącznie 3 456 złp. Wydatnej pomocy finansowej udzieliła paulinom leśniańskim tak kasa Jasnej Góry Częstochowskiej, jak i kasa polskiej prowincji paulinów, tak że w listopadzie 1732 r. stała znaczna część kościoła; w 1736 r. kościół nie był jeszcze w całości wybudowany²³. Inicjatywa i pomoc szły przede wszystkim od o. Konstantyna Moszyńskiego.

Kościół jest murowany z cegły, późnobarokowy, zwrócony prezbiterium na zachód, tynkowany, bazylikowy; prezbiterium z wewnątrz zamknięte półkoliście, na zewnątrz — trójbocznie, do którego przylegają prostokątne zakrystie. W drugiej kondygnacji oratorium i zakrystia są połączone z budynkiem klasztornym przepaską, wspartą na szerokiej, półkolistej arkadzie, wybudowanej według projektu inż. Dzieciołowskiego w 1928 r.

W XVIII w. i w I połowie XIX obecna zakrystia i obecne oratorium zakonne posiadały połączenie z pierwotnym klasztorem paulinów: z korytarza klasztorowego wychodziło się przy Kaplicy Zjawienia na ganek drewniany, zrobiony z desek, wsparty na słupach drewnianych, pokryty gontami, prowadzący do chóru kościoła.

²¹ K. Dobrowolski, dz. cyt., 72—73.

²² *Akta LP. 1728—1855*, AJG sygn 1546 s. 3—9; *Actorum provinciae Polonae tomus octavus* (dalej skrót: APP, oznaczenie kolejnego tomu cyfry rzymską), 1731—1736, AJG sygn 536 s. 78; *Vita Constantini Moszyńskiego labore et cura Stanislai Kiełczewski*, około 1750 r., Archiwum OO. Paulinów Na Skałce w Krakowie (dalej skrót: ASk) sygn 108. Autor twierdzi, że o. Moszyński zaczął w Leśnej wznosić kościół wielki i bardzo piękny i wybudował go w znacznej części: „ecclesiam magnam et pulcherrimam incepit et ex magna parte aedificavit” (s. 26).

²³ APP IX s. 70.

Skarbiec kościelny mieścił się w obecnej drugiej zakrystii. Na początku XIX w. bibliotekę z pomieszczenia w zachodnim skrzydle klasztoru drewnianego przeniesiono do skarbcza. Postępująca budowa klasztoru murowanego w połowie XIX w. i rozbiórka klasztoru drewnianego spowodowały zmianę pomieszczeń. Dotychczasowy skarbiec i bibliotekę przystosowano w dolnej kondygnacji jako zakrystię, w górnej — jako oratorium zakonników. Zakrystię zamieniono na skarbiec, bibliotekę i archiwum.

Od strony wschodniej wznoszą się dwie flankujące wieże na planie kwadratu. Nawa trójprzęsłowa jest nakryta sklepieniem kolebkowym na pasach sklepiennych, z lunetami. Filary z parami gładkich pilastrów o złożonych, korynckich kapitelach, wyżej — gierowane belkowanie obiegają nawę wraz z prezbiterium.

Chór muzyczny jest trójprzęsłowy, wsparty na arkadach z filarami ze zwielokrotnionymi pilastrami kompozytowymi. W trójkątach sferycznych występują motywy rocaille; przedpiersie — z płycinami.

Prezbiterium jest nakryte sklepieniem odcinkowym z lunetami; wsparte na półkolistych pasach sklepiennych. W ścianie prezbiterium widnieją prostokątne otwory oratorium z obramieniem uszakowym.

Przęsła naw bocznych są nakryte sklepieniem kolebkowo-krzyżowym; zakrystie — kolebkowym z lunetami.

Fasada główna jest siedmioosiowa, dwukondygnacyjna, z wyjątkiem trzechkondygnacyjnej wieży od strony północnej. Środkowa część fasady zwieńczona szczytem trójkątnym odpowiada bazylikowemu układowi wewnątrz przez węższą drugą kondygnację, ujętą po bokach wolutami. Szczyt fasady w obecnym stanie został zbudowany w 1927 r. według projektu inż. arch. A. Szyszko-Bohusza. W tymże roku we wnęce szczytu ustawiono figurę Niepokalanej, wykutą z jednej bryły białego piaskowca przez Eugeniusza Proszowskiego; w drugiej kondygnacji we wnękach widoczne figury św. św. Piotra i Pawła, apostołów.

Korpusy wież wysunięte o połowę szerokości łączą się w dolnej kondygnacji z korpusem naw bocznych za pomocą wklęsło wygiętych ścian. Uderza w oczy podział wertykalny za pomocą kolumn w pierwszej kondygnacji toskańskich, w drugiej — o głowicach korynckich, z charakterystycznymi, wypukłymi występami muru między nimi.

Elewacje boczne kościoła są opilastrowane, z pionowo eliptycznymi otworami obramiennymi naw bocznych i prostokątnymi, zamkniętymi od góry łukiem odcinkowym, w obramieniu uszakowym, otworami okiennymi nawy głównej. Analogicznie do tych ostatnich przedstawiają się otwory okienne prezbiterium.

W latach 1937—1940 podwyższono według projektu inż. A. Szy-

zsko-Bohusza wieżę północno-wschodnią; ma ona wysokości 51 m, wieża przeciwnie — 33 m.

Dachy na prezbiterium i na nawie są dwuspadowe; nad nawami bocznymi — pulpitowe; tak te dachy, jak i hełmy wież zostały pokryte blachą miedzianą w latach 1976—1978.

Kościół posiada następujące wymiary: długość wraz z prezbiterium 41 m 15 cm; szerokość wraz z nawami bocznymi 23 m 45 cm; wysokość od posadzki do sklepienia 20 m 60 cm; wysokość fasady od podstawy do szczytu 25 m.

Na fasadzie nad środkowym wejściem do kościoła widnieje monogram imienia Najśw. Maryi Panny, otoczony dwunastu gwiazdami, wykonany z blachy mosiężnej, złoconej.

Wystrój wnętrza kościoła nie przedstawia się jednolicie. Nastawa ołtarza wielkiego wykonana z drzewa sosnowego, malowana na biało, złocona; pierwotna jest część szafowa, składająca się z wnęki, mieszczącej cudowny obraz, kolumn bocznych i górnego gzymsu, zbudowana około 1758 r., fundacji księcia Karola Odrowąża Siedlickiego. Pomiedzy filarami stoją figury św. św. Pawła, pustelnika i Antoniego, opata.

Zasuwę cudownego obrazu stanowi obraz Nawiedzenia Najśw. Maryi Panny, wykonany farbami olejnymi na płótnie, pędzla J. B. Plerscha²⁴ około 1772 r. Temat obrazu-zasuwy zdaje się wskazywać na ówczesne przekonanie, że tytuł kościoła brzmiał: Nawiedzenie Najśw. Maryi Panny i św. św. Piotr i Paweł, apostołowie.²⁵ W rzeczywistości jednak kościół konsekrowany²⁶ w dniu 8 września 1758 r. przez bpa Antoniego Erazma Wołłowicza otrzymał tytuł: Narodzenie Najśw. Maryi Panny i wspomniani święci apostołowie.

W 1761 r. kościół posiadał cztery ołtarze boczne, nowe ławki, 6 wygodnych konfesjonałów, nową ambonę, jeszcze nie pomalowaną; na chórze muzycznym — nowe organy, jeszcze nie pomalowane, fundacji księcia Michała Kazimierza Radziwiłła, które go kosztowały prawie 8 000 reńskich, miały 24 głosy z pedałem, dwie klawiatury i bębny, sześć miechów, a u góry szafy organowej widniał herb fundatora. Wykonali je w latach 1753—56 organomistrzowie Michał Pantzner i Antoni Zantner.²⁷ Być może przy sporządzaniu

²⁴ Jan Bogumił Plersch 1732(?)—1817. Konserwację obrazu przeprowadziła w Warszawie Hanna Markowska w okresie październik 1965 — lipiec 1967 r.

²⁵ *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku. Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*, t. 1, tab. 55.

²⁶ APP X, AJG sygn 758 s. 873; *Annalium ordinis s. Pauli primi eremitaie volumen tertium a fratre Martino Streska*, AJG sygn 534 s. 501; *Visitatio generalis decanatus Janoviensis per A. M. Węgierski*, dokum. cyt.

²⁷ *Liber contrahentium matrimonium in ecclesia Lesnanensi, 1727—1817*, APL sygn 2 k. 16.

wysprzętu kościoła pracowali²⁸: Michał Augustynowicz, stolarz, Adam Adamowski, stolarz z Leśnej, Wojciech Sakowicz, ślusarz i „bardzo znakomity” malarz Mateusz Zabłudowski.

Obecnie — rok 1980 — kościół również posiada 4 ołtarze boczne. Pierwotnie szczyt nastawy ołtarza głównego przedstawiał 3 Osoby Boskie. Bóg Ojciec i Syn Boży trzymali koronę nad Najświętszą Maryją Panną, a Duch Święty otoczony promieniami unosił się w górze. Trójca Święta była wkomponowana w tło obłoków.

Prawosławni przerabiając kościół leśniański na cerkiew usunęli ten szczyt, a nawy boczne oddzielili od głównej konstrukcjami drewnianymi, które przypominały nastawy ołtarzy bocznych w kościołach łacińskich. Konstrukcje te obejmowały obrazy, które przedstawiały Narodzenie i Zaśnięcie Bogarodzicy. O. Augustyn Jędrzejczyk przeor i proboszcz leśniański w styczniu 1920 r. przesunął je na ściany zakrystii, dostawił mensy ołtarzowe i stopnie. Tak powstały 2 ołtarze boczne, w których malowidła wymienił zimą 1930 r. na obrazy św. Antoniego Padewskiego i św. Rodziny. Ołtarz św. Pawła Pustelnika ustawiony na ścianie w północnej nawie bocznej wykonał tenże o. Augustyn w 1932 r., a po stronie przeciwległej św. Augustyna — w 1933.

Naprzeciw ambony wisi na filarze wielki krucyfiks z XVII w. Ambonę według projektu Stanisława Grześkowiaka wykonał Ignacy Pikusa z Szamotuł w 1951 r. Organy pneumatyczne o 25 głosach wybudowała firma Stefana Truszczyńskiego z Włocławka w latach 1949—1951 za cenę 5 milionów zł.

Przy ołtarzu św. Antoniego Padewskiego stoi figura, przedstawiająca Chrystusa przywiązanego do słupa biczowania; jest to rzeźba w drzewie, malowana na białe; pochodzi z XVIII w.

Dzieje kościoła leśniańskiego wyraziście ilustrują bolesną historię Podlasia.

Parafia

Erekcja — obszar — życie

O założenie parafii przy kościele leśniańskim zabiegał jego fundator Paweł Kazimierz Michałowski i w tym celu zabezpieczył mu uposażenie w dobrach swoich Leśnej i Klukowszczyźnie aktem spisany w Mielniku w piątek 5 marca 1688 r. Prawo prezenty fundator zastrzegał sobie, swojej żonie Annie Domańskiej, po swojej i jej śmierci synowi swemu Władysławowi, a po jego śmierci następcą w linii prostej pochodzącym, którymi byli Michałowscy Brodnicowie. Gdyby oni wygaśli, prawo to przechodziło na aktualnego biskupa łuckiego.

Po śmierci Michałowskiego sprawę prowadziła nadal jego żona

²⁸ *Liber baptizatorum, dokum. cyt., APL sygn 3 k. 13. 15. 25. 26.*

Anna Domańska, 2° voto Rzewuska, tak że w końcu administrator generalny diecezji *sede vacante* ks. Paweł Konstantyn z Dubrawki Dubrawski za zgodą ks. Wiktoryna Kosieradzkiego, kanonika łuckiego, dziekana łosickiego, prepozyta góreckiego wydał dekret erekcji parafii²⁹, datowany w Janowie 26 września 1695 r. Dotychczas Leśna należała do parafii: Bordziłówka.

Pierwszym proboszczem został na przedstawienie Anny Rzewuskiej ks. Paweł Franciszek Janicki 1695—1716. Po nim nastąpił ks. Andrzej Fabiański, kanonik łucki, prepozyt bordziłowski i leśniański 1716—1726.

Dochowały się nazwiska³⁰ niektórych księży wikariuszy leśniańskich, względnie pomocników w pracy duszpasterskiej: Wojciech Gierałowski 1708, Jan Juskiewicz 1708/9, Stanisław Tyborowski 1709/10, Grzegorz Gzicki 1710, Stanisław Głowczyński 1713, Dominik Lenicki 1713/17, Stanisław Michał Paszkowski 1719, Piotr Hermanowski, altarysta i penitencjarz 1719/20, Mikołaj Kłopotowski 1720/22, Józef Gołębiowski 1722/23, Wojciech Fabiański, kapelan bractwa różańcowego 1726.

Wydatnie pomagali w pracy duszpasterskiej pijarzy: o. Bernard od Matki Bożej, penitencjarz leśniański 1716—1719, o. Anioł od Jezusa, misjonarz leśniański 1717, o. Innocenty od św. Piotra, penitencjarz apostolski 1718, o. Teodor od Najśw. Imienia Maryi, kaznodzieja leśniański 1717—1718, o. Andrzej od Świętego Krzyża, zwyczajny kaznodzieja leśniański 1719—1720, o. Ludwik od św. Jacka, zwyczajny kaznodzieja leśniański 1721.

Diecezja łucka liczyła w 1726 r. 178 parafii, które obejmowały 3561 miejscowości³¹. Wtedy parafia Leśna znajdowała się w dekanacie janowskim i obejmowała miejscowości Leśna i Klukowszczyzna.

Nadzieję otrzymania sanktuarium leśniańskiego cieszyli się i pijarzy, i reformaci, i jedynie z tego powodu pomagali w pracy duszpasterskiej w Leśnej. Przemogły jednak starania, wpływy i znajomości o. Konstantyna Moszyńskiego, prowincjała paulinów,

²⁹ *Erectio ecclesiae parochialis Lesnensis*, dokum. cyt.; kopiarz paulinów leśniańskich, sporządzony koło 1768 r. zawiera odpisy: 1) *Erectio ecclesiae parochialis Lesnensis* 1695; 2) *Processus approbationis miraculorum et gratiarum imaginis ex silice sculptae SSmae Virginis Mariae in ecclesia parochiali Lesnanensi* 1699, 1700; 3) *Erectio altaris smi rosarii in ecclesia Lesnanensi* 1722; 4) *Continuantur ulteriora miracula* 1748, 1749, 1767, 1768. — ADSD sygn 161 D.

³⁰ *Liber metrices ecclesiae Lesnanensis ex aqua et Spiritu Sancto renatorum*, 1707—1723, 1748—1753. *Liber copulatorum stante possessione Andrea Fabiański anno Domini 1716, 1716—1728*, APL sygn 1 passim; jest to jeden rękopis.

³¹ T. Długosz, *Sieć parafialna diecezji łuckiej w 1726 roku*, *Studia Theologica Varsaviensia* 1(1963) nr 1, 194.

który w drodze na wizytację klasztoru we Włodawie wstąpił do Leśnej, gdzie przed cudownym obrazem odprawił Mszę św. Następnie złożył wizytę Ludwikowi Pocielowi, wojewodzie wileńskiemu, hetmanowi wielkiemu WXL. U Pociela spotkał Władysława Michałowskiego, kolatora kościoła leśniańskiego. Poprzez pośrednictwo Pociela o. Moszyński uzyskał przyrzeczenie Michałowskiego, że kolatorstwo przeleje na paulinów. Przyrzeczenie słowne potwierdził pismem datowanym w Łózkach 16 X 1726 r. przekazując paulinom kolatorstwo i prawo patronatu, kościół leśniański i parafię z uposażeniem. Zrzeczenie to zostało następnie wniesione do akt grodu starostwa mielnickiego 3 II 1727 r. W toku dalszych starań o. Moszyński złożył wizytę biskupowi Rupniewskiemu i przekazał mu piękny dar: obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. Biskup za obraz mile podziękował, ale do prośby o inkorporowanie parafii leśniańskiej nie przychylił się od razu. Reformaci mieli swoich orędowników; ponadto biskup korzystał z usług reformaty-inżyniera przy budowie spalonej katedry łuckiej. Domagał się również bardziej przekonującej argumentacji, która by przemawiała za paulinami jako duszpasterzami.

O. Moszyński wyłuszczył racje: paulini obsługują największe w Polsce sanktuarium maryjne i prowadzą kilka parafii; uposażenie, które służy w Leśnej jednemu proboszczowi, będzie w stanie utrzymać 12 zakonników. To wszystko razem wzięte przyczyni się do rozwoju kultu Bożego, do pomnożenia chwały Bożej. Doszły do tej argumentacji pisma wstawiennicze wybitnych osobistości: J. Potockiego, wojewody kijowskiego oraz J. Szembeka, kanclerza Królestwa. Kapituła łucka na generalnym posiedzeniu w dniu 9 czerwca 1727 r. bardzo przychylnie przyjęła o. Moszyńskiego i uznała przekazanie kolatorstwa Leśnej przez Michałowskiego paulinom, i co więcej zgodziła się na założenie klasztoru paulinów w Leśnej, jak również na budowę tam nowego kościoła. Na końcu zgodę wyraził biskup na posiedzeniu konsystorza w Janowie w sobotę 20 września 1727 r. Osobiście przychylił się do prośb o. Moszyńskiego wcześniej, o czym świadczy instytuowanie na probostwo leśniańskie paulina o. Michała Chączyńskiego, datowane w Stanisławowie 13 II 1727 r. Musiał jednak czekać na zgodę swej kapituły. Dekret inkorporacji parafii leśniańskiej zakonowi paulinów datował w Janowie, w piątek 26 września 1727 r. Za staraniem o. Anastazego Kiedrzyńskiego, prowincjała paulinów, inkorporacja ta i fundacja zostały potwierdzone bullą papieża Benedykta XIV, wystawioną w Rzymie 23 kwietnia 1743 r.³²

³² *Oblata consensus v. capituli super incorporatione ecclesiae Lesnariensis ordini s. Pauli I eremitae. — Acta inscriptionum et resignationum et caeterarum transactionum consistorii Janoviensis in annis 1727 et 1731 et 1732, ADSD sygn 58 k. 37—39; Protocollon actorum consistorii Janoviensis dioe-*

W czerwcu 1761 r. podczas wizytacji dekanalnej ks. A. M. Węgierski spostrzegł, że tak w miasteczku Leśna, jak i we wsi Klukowszczyzna wiele osób należy do obrządku greckiego³³. Parafię leśniańską określił jako małą, co poświadczają dane statystyczne z lat późniejszych: W r. 1785 liczono w niej 180 osób, w r. 1786 — 186, w r. 1787 — 181, w r. 1834 — 158, w 1850 — 120, w r. 1862 — 70³⁴.

Opinię o prowadzonej w parafii pracy duszpasterskiej paulini mieli na ogół dobrą, nawet pochlebną, czego śladem są pozostawione na piśmie pochwały wizytatorów diecezjalnych, jak np. wzmiankowanego ks. A. M. Węgierskiego w czerwcu 1761 r. lub ks. A. Dąbrowskiego w październiku 1804 r.³⁵ W nielicznej wspólnotie parafialnej działały trzy bractwa religijne: różańcowe erygowane w 1722 r., szkaplerzne — w r. 1729, Trójcy Świętej — w r. 1757.

Zaangażowanie patriotyczne podczas powstania styczniowego okrutnie zemściło się na paulinach w Leśnej: jednej nocy z 27 na 28 X 1864 r. pięciu z nich zostało wywiezionych przez władze carskie; pozostał jedynie w charakterze administratora parafii były podprzeor o. Dionizy Korzeniowski, którego miejsce 29 II 1868 r. zajął ks. Leon Przesmycki, kapłan diecezjalny. Tego ostatniego władze carskie 25 III 1875 r. wywozły do Łukowa, a 13 V tegoż roku kościół leśniański został przekazany na cerkiew prawosławną³⁶.

Diecezja podlaska, po skasowaniu przez rząd rosyjski w r. 1867, została włączona do diecezji lubelskiej, przez co parafia Leśna znalazła się na jej terenie, w obrębie dekanatu konstantynowskiego. W 1875 r. parafia Leśna została zniesiona, administracyjnie, a wraz z przynależącymi wsiami Leśną i Klukowszczyzną zaliczona do parafii Bordziłówka i z nią złączona; w 1884 r. parafia Bordziłówka, licząca około 1000 dusz, została pozbawiona przez władze carskie duszpasterza; w r. 1885 opiekę duszpasterską nad parafią bordziłowską przejął administrator parafii Huszlew; w 1891 r. parafia Bordziłówka została zniesiona i weszła w skład parafii huszlewskiej;

cesis Luceoriensis et Brestensis in anno 1726, 1727, 1728 conscriptus, ADSD sygn 56 D k. 81-vo-82; *Akta LP. 1712-1928*, AJG sygn 1547 s. 11; tekst dokumentu inkorporacji parafii Leśna zawiera transumpt z 1742 r. *Akta LP. AJG sygn 1547 s. 15-21*, jak również bulla Benedykta XIV: AJG dypl perg sygn 187. — Opis uzyskania sanktuarium leśniańskiego przez paulinów wraz z odpisami dokumentów znajduje się: APP VII AJG sygn 537 s. 804-849.

³³ „Per multi ritus Graeci reperiuntur homines”. *Visitatio generalis decanatus Janoviensis per A. M. Węgierski, dokum. cyt.*

³⁴ *Liber processuum episcopaliūm*, Wiek XVIII, APL sygn 32 s. 136-137; *Catalogus cleri saecularis ac regularis dioecesis Podlachiensis. Anno Domini 1834*, Warszawa 1934, 65; *Catalogus*, jw. Anno 1850, 4; *Catalogus*, jw. Anno 1862, 15.

³⁵ *Liber processuum, dokum. cyt.*, 164.

³⁶ J. Pruszkowski, *dz. cyt.*, 100-103.

22 grudnia 1909 r. podczas erekcji parafii Kornica, została do niej zaliczona wieś Klukowszczyzna, a Leśna pozostała nadal w obrębie parafii huszlewskiej.

Henryk Przeździecki, biskup podlaski wznowił parafię leśniańską dekretem z 14 V 1919 r., wystawionym w Siedlcach, z terminem obowiązywalności od 1 VI 1919 r.; wznowiona parafia obejmowała miejscowości Leśną, Witulin, folwark Worgule, Bordziłówka Nowa, Bordziłówka Stara, Koszelówka i Droblin³⁷; w 1920 r. zostały przyłączone do parafii Leśna wsie Bukowice, Nosów, wieś i folwark Jagodnica, kolonia Floria, folwark Sulinki względnie Ossolinki; w r. 1921 — folwark Bukowice; w 1928 r. została odłączona wieś Witulin; w r. 1931 odłączone zostały Ossolinki; w r. 1936 — przyłączono wieś i kolonię Klukowszczyzna; w r. 1949 parafia obejmowała miejscowości: Leśna, Droblin, Kolonia Bukowice, Bordziłówka Stara, Bordziłówka Nowa, Bukowice wieś i majątek, Nosów, Zaberbecze, Nowinki, Majątek Nosów, Jagodnica, Klukowszczyzna, Ludwinów, Mariampol, Folwark Worgule, liczące łącznie 3562 osoby. Według stanu z 1 czerwca 1975 r. do parafii Leśna należą miejscowości: Leśna, Bordziłówka Nowa, Bordziłówka Stara, Bukowice, Bukowice kolonia, Droblin, Droblin kolonia, Jagodnica, Klukowszczyzna, Ludwinów, Mariampol, Nosów, Nosów kolonia i Zaberbecze, liczące łącznie 3400 osób.³⁸

Od 1919 r. parafia Leśna należała do dekanatu janowskiego, od r. 1947 należy do dekanatu bialskiego. Kościelny cmentarz grzebalny o powierzchni 0,8 ha założono dla parafii 8 VI 1919 r.

Na ożywienie jej religijności wpływały po rok 1952 bractwa religijne i stowarzyszenia. Stowarzyszenie młodzieży męskiej 1922 r. grupowało 280 chłopców, młodzieży żeńskiej — 226 dziewcząt; było wtedy czynne także kółko rolnicze. Stan liczebny poszczególnych bractw wahał się stale z uwzględnieniem faktu, że niekiedy ta sama osoba należała równocześnie do kilku bractw; w 1937 r. kongregacja tercjarska św. Józefa liczyła 86 osób, bractwo różańcowe — 419, bractwo św. Aniołów Stróżów — 197, bractwo Najśw. Sakramentu — 105, bractwo nauki chrześcijańskiej — 60, papieskie dzieło rozkrzewiania wiary — 356, stowarzyszenie młodzieży męskiej — 33, młodzieży żeńskiej — 56.

Życie sakramentalne parafii na przestrzeni lat wykazywało wzrost. W 1938 r. na 3368 mieszkańców parafii było katolików 2916, prawosławnych — 427, żydów — 24, protestant — 1; w 1937 r. do spowiedzi i komunii wielkanocnej przystąpiło 2055 osób; na terenie parafii istniało 76 kółek różańcowych zrzeszających 1140 osób. Dla

³⁷ Akta parafii Leśna rok 1919, APL, sygn 64a.

³⁸ Katalog duchowieństwa i parafii diecezji siedleckiej, czyli podlaskiej, Siedlce 1975, 72.

porównania warto dodać, że w 1932 r. na 2607 parafian do spowiedzi i komunii wielkanocnej przystąpiło 728 osób.

Obecnie — 1980 rok — 3/4 parafian uczęszcza do kościoła, co ułatwia między innymi komunikacja autobusowa; największa odległość miejscowości należących do parafii wynosi 6,5 km; trzy miejscowości są odległe o 5 km, reszta poniżej 5 km.

Parafianie leśniańscy tak w okresie międzywojennym, jak i powojennym wykazywali i wykazują ofiarność na cele kościelne.

8 VI 1948 r. zostało przeprowadzone poświęcenie parafii Najśw. Sercu Jezusowemu, co upamiętnia figura Serca Bożego, ustawiona w obrębie murów okalających dziedziniec kościelny, poza fosą, od strony północno-wschodniej, gdzie po 1875 r. znajdował się cmentarz prawosławny. Figura Chrystusa wieńcząca postument posiada 160 cm wysokości; most przez fosę prowadzi do figury.

K l a s z t o r Paulini — uposażenie — działalność

Objęcie sanktuarium leśniańskiego wraz z parafią oraz fundację klasztoru leśniańskiego zawdzięcza polska prowincja paulinów swemu prowincjałowi o. Konstantynowi Moszyńskiemu, który trzykrotnie pełnił obowiązki przeora Jasnej Góry w latach: 1713—1716, 1719—1722, 1728—1729, a pięciokrotnie piastował godność prowincjała: 1706—1710—1713, 1716—1719, 1722—1728³⁹. Zmarł na Jasnej Górze jako biskup inflancki 9 IX 1738 r. W klasztorze leśniańskim jego portret wisiał w galerii fundatorów, do historii zaś przeszedł z tytułem protektora leśniańskiej wspólnoty paulinów⁴⁰.

Wprowadzenie ich do Leśnej nastąpiło w niedzielę 5 X 1727 r. W przeddzień uroczystości przybył biskup ordynariusz łucki Stefan Bogusław Rupniewski⁴¹. Przybył także nie oczekiwany, bez zapro-

³⁹ S. Szafraniec, *Konwent paulinów jasnogórskich 1382—1864*, Roma 1966, 199. 166.

⁴⁰ *Liber processuum, dokum. cyt.*, 273: „protector huius conventus”. W 1817 r. portret o. Moszyńskiego wisiał w zakrystii. *Inwentarz, dokum. cyt.*, Archiwum Diecezjalne w Lublinie, *Akta konsystorza podlaskiego*, sygn IV b. nr 5.

⁴¹ Stefan Bogusław Rupniewski, herbu Szreniawa, syn Wojciecha, kasztelana sandeckiego i Heleny z Ożarówskich, kanonik krakowski, poznański i sandomierski; w latach 1713—1717 był sufraganiem łwowskim, 1717—1721 — biskupem kamienieckim 1721—1731 — biskupem łuckim i brzeskim; zmarł w Torczynie 1731 r., pochowany w Krakowie w podziemiach kościoła św. św. Piotra i Pawła. W ostatniej chorobie przywdział suknię jezuitów i złożył śluby zakonne. Znany z gorliwości duszpasterskiej i świątobliwego życia. Koronował obrazy Najśw. Maryi Panny w Kodniu w r. 1723, w Podkamieńcu w r. 1727; odprawił synod w Łucku w r. 1727. — F. Rzepecki, *Vitae praesulum Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae*, t. 2, Poznań 1762, 390—392; J. Kureczko, *Rupniewski S. B.*, w: *Encyklopedia kościelna*, wyd. M. No-

szenia, fundator klasztoru paulinów w pobliskiej Włodawie Ludwik Pociąg, wojewoda wileński, hetman wielki litewski z infanterią, janczarami i z kilku działami polowymi; przybyli także inni dostojni goście, między nimi dawny kolator Władysław Michałowski, miecznik mielnicki.

W samą uroczystość około godz. 9.00 biskup pontyfikalnie ubrany oczekiwał w kościele drewnianym na przybycie paulinów, którzy w liczbie 18, przyodziani w białe płaszcze, w towarzystwie dostojnych gości kroczyli ku kościołowi. Kiedy stanęli u stopni ołtarza, biskup zaintonował *Vieni Sancte Spiritus*; po hymnie odśpiewał modlitwę. Z kolei śpiewano litanie do Najśw. Maryi Panny, a paulini rozpoczęli procesję do kaplicy, w której znajdował się cudowny obraz. Za nimi kroczył biskup Rupniewski w otoczeniu duchowieństwa diecezjalnego, licznie zgromadzonych gości i wiernych, wśród dźwięków kapeli miejscowej i wśród huku często powtarzanych salw armatnich. U drzwi kaplicy skończyła się procesja. Biskup przekazał klucze o. Moszyńskiemu, a w wygłoszonym zaraz przemówieniu wyraził życzenia, żeby jak diecezja krakowska cieszy się miejscem świętym Częstochową, tak diecezja łucka cieszyła się Leśną. Na słowa Rupniewskiego odpowiedział o. Moszyński wyrazami podziękowań, po czym biskup zaintonował *Te Deum laudamus*. Powtórnie zabrzmiała kapela, a z dział oddawano salwy. Po ukończeniu śpiewu dziękczynnego biskup Rupniewski celebrował mszę pontyfikalną, podczas której kazanie wygłosił o. Nepomucen Płajski, zwyczajny kaznodzieja leśniański.

Dzięki energicznej postawie o. Moszyńskiego wkrótce stanął budynek klasztorny dla zamierzonej wspólnoty 12 zakonników, na zapleczu kościoła po stronie południowo-zachodniej, drewniany, na podmurowaniu; pokrycie dachu otrzymał częścią gontami, częścią słomą, a podłogę z cegieł⁴². Dopiero w połowie XIX w. wzniesiono budynek klasztorny cały murowany z cegły, otynkowany, o dwóch kondygnacjach, podpiwniczony, po dziś dzień istniejący na zapleczu kościoła po stronie północno-wschodniej.

Stan liczebny klasztoru wynosił kapłanów-zakonników: w 1731 roku — 9, w 1732 — 10, w 1736 — 11, w 1752 — 11, 1770 — 11, w 1772 — 12, w 1790 — 8, w 1791 — 9, w 1813 — 4, w 1833 — 4, w 1834 — 4 i 1 diakon, w 1850 — 4, w 1862 — 4, w 1864 — 6⁴³.

wodowski, t. 23, Warszawa 1899, 590-592; M. Bartynowski, *Rupniewski S. B.*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 33-34, Warszawa-Lublin-Łódź 1914, 365; L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 4, Kraków 1853, 19-20.

⁴² Akta LP, AJG sygn 1547 s. 179; opisy starego i nowego klasztoru podaje K. Dobrowolski, dz. cyt., 92-93; Akta LP, AJG sygn 1546 s. 112. 196.

⁴³ Akta LP, 1727-1863, AJG sygn 1624 s. 201. 217; APP IX AJG sygn 745 s. 71; APP X AJG sygn 758 s. 370; *Liber processuum, dokum. cyt.*, 247-250; *Zakony męskie w Polsce w 1772*, dz. cyt., podaje dla Leśnej 9 kapłanów i jed-

Uposażenie klasztoru było to samo co i parafii leśniańskiej, a mianowicie własność ziemska, objęta nadaniem fundatora Pawła Kazimierza Michałowskiego: wieś Leśna i wieś Klukowszczyzna. Książę Franciszek Michał Szuyski 4 XII 1728 r. zapisał paulinom i wprowadził ich w posiadanie dóbr: Malowa Góra, Berezówka, Staryzna czyli Mardarowicze, Buczembal czyli Świszczowo, Samowicze w woj. brzeskim⁴⁴. Wsie te — za wyjątkiem Buczembala — spadkobiercy kniazia długo trzymali w procesie i dlatego uległy znacznemu zniszczeniu. Paulini w 1754 r. Malową Górę i Samowicze zamienili z Jerzym Flemingiem, podskarbisem litewskim, na Chrypsk, Chrypską Wólkę i Polemieć, położone w woj. ruskim, co Stolica Apostolska zatwierdziła w 1760 r. Dobra: Buczembal, Chrypsk, Chrypska Wólka i Polemieć po III rozbiórze odpadły do Rosji i z daru cara Aleksandra I dostały się hrabinie Branickiej.

W 1742 r. paulini leśnianscy utyskiwali, że ich klasztor nie ma dobrodziejów. Księgi kasowe wykazywały wówczas: dochód: 25 756 złp 8 gr; rozchód: 14 524 złp 13 gr; saldo: 11 231 złp. W 1747 r. klasztor miał poddanych w Leśnej 15, na Klukowszczyźnie 30; w 1753 jego własność obejmowała folwarki: leśniański, drobliński, klukowski i buczemblański. Konfiskaty zaborców zredukowały je do dwóch: leśniańskiego i na Klukowszczyźnie.

Pierwszy przeor i zarazem paulin proboszcz leśniański o. Michał Chądzyński⁴⁵ został na to stanowisko wysunięty przez zarząd prowincji paulinów, ponieważ cieszył się szczególnym wzięciem u bpa Rupniewskiego. Skład konwentu zmieniał się często zgodnie z rytmem kapituł prowincjalnych, odprawianych co trzy lata. Mimo tych zmian i związanych z nimi odjazdów z Leśnej, zmarło w niej w przeciągu XVIII i XIX w. paulinów-kapłanów 37, braci

nego brata zakonnego; *Catalogus cleri saecularis ac regularis dioecesis Podlachiensis*: 1834, 1850, 1862, 1864; *Catalogus officialium et residentium patrum ac fratrum per monasteria distributorum ordinis s. Pauli I eremitae congregationis Polono Paulinae*: 1813, 1833, 1844; pozbawione uzasadnienia źródłowego jest twierdzenie K. Dobrowolskiego, dz. cyt., 93: „To tylko jest rzeczą pewną, że nigdy w Leśnej nie mieszkało więcej paulinów jak pięciu lub sześciu”. J. Pruszkowski, dz. cyt., 60. 66, twierdzi, że paulini w Leśnej budowali kościoły powoli, bo byli zajęci przy budowie murów klasztornych i oficyn dla służby, że po skończonych uroczystościach wprowadzenia pozostało zakonników w Leśnej czterech, że po oddaniu probostwa i kościoła w Leśnej zakonnikom, mieszkało tu sześciu, a najmniej pięciu zakonników. Pruszkowski nie mógł wyczytać tych informacji w żadnych źródłach urzędowych i autentycznych, bo autentyczne mówią co innego.

⁴⁴ Akta LP, 1726-1929, AJG sygn 1548 s. 35-46. 61-80. 101-102; S. Chodzyński, *Paulini w Polsce. Leśna*, w: *Encyklopedia kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. 18, Warszawa 1892, 516-519; Akta LP, 17728-1856, AJG sygn 1622 s. 133-139. 278-283; APP IX AJG sygn 745 s. 652; *Inwentarz kościelny i klasztorny 1862 r.*, APL sygn 66.

⁴⁵ *Catalogus patrum et fratrum, 1552-1786*, AJG sygn 77 s. 577; APP VII AJG sygn 537 s. 882.

zakonnych 3; listę zgonów zapoczątkował pierwszy przeor o. Michał Chądzyński, który zmarł w Leśnej 13 XI 1729 r. Działalność paulinów koncentrowała się wokół kultu Bożego i obsługi pielgrzymów. Zaplecze tej działalności stanowiła biblioteka klasztorna, do której kilka dzieł teologicznych przeznaczył o. Konstantyn Moszyński⁴⁶ w 1728 r., kilka dzieł treści patrystycznej — w 1730. Biblioteka rosła częściowo z darów, częściowo z zapobiegliwości przełożonych, częściowo z włączania książek po zmarłych zakonnikach. Według inwentarza z lutego 1742 r., przesłanego na kapitułę prowincjalną, biblioteka ta liczyła około 433 tomy, w 1810 — 530, w 1817 — 694, w 1828 — 753, w 1845 — 590 tomów. Inwentarz z 1810 r. ukazuje jej układ według 15 działów oznaczonych wielkimi literami alfabetu od A do Q. Działy te zawierały: A — książki dotyczące tematyki biblijnej, B-C — kaznodziejstwa w języku łacińskim, D-E-F — kaznodziejstwa w języku polskim, G — teologii moralnej, H — teologii moralnej i kontrowersji, I — teologii moralnej i filozofii, K — ascezy i historii, L — historii i hagiografii, M — historii i sztuki władania słowem żywym, N — poezji i medycyny, O — nauczania religii i życia wewnętrznego, Q — książki zbędne.

Pomieszczenie biblioteki stanowiła dzisiejsza zakrystia (dawny skarbiec) i obecne oratorium, zaopatrzone w szafy i stoły. Wśród druków znajdowały się także rękopisy⁴⁷. Na skutek kasaty klasztoru w 1864 r., książki zostały w 1870 r. przesłane do seminarium diecezjalnego w Lublinie. Niektóre z nich przekazały nazwiska zasłużonych miłośników książki, którymi byli: Mikołaj Garbowski, Albin Dworżański, Franciszek Ksawery Złatty i Paweł Weisgärber, paulini XVIII-wieczni.

Po trzecim rozbiórze Polski dla klasztorów, które objął zabór austriacki, utworzono własną prowincję galicyjską i zorganizowano dla niej własne studium, które do roku 1810 mieściło się w Leśnej⁴⁸. Profesorowie o. Marcin Szymański i o. Augustyn Bekiesz wykładali filozofię, teologię dogmatyczną i teologię moralną.

Paulini liczyli w Polsce w 1772 r. 256 zakonników, w tym kapłanów — 205, kleryków — 32, braci zakonnych — 19. Rozbiory

⁴⁶ L. Zalewski, *Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*, Warszawa 1926.

⁴⁷ Akta LP, AJG sygn 1622 s. 223—231; Akta LP, AJG sygn 1547 s. 153; Akta parafii Leśna. *Regestr książek biblioteki klasztornej 1810*, ADSB sygn L. IV. 2. I. k. 13-17-vo; *Inwentarz klasztoru leśniańskiego, 1817*. Akta konsystorza podlaskiego, Arch. Diec. w Lublinie, sygn IV b. nr 5; L. Zalewski, dz. cyt., 72—75; H. D. Wojtyńska, *Katalog rękopisów biblioteki seminarium duchownego w Lublinie*, Lublin 1975, 193.

⁴⁸ H. Czerwień, *Szkola paulińska*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. II cz. 2, Lublin 1975, 524.

rozbiły prowincję polską, przerzedziły ją, zubożyły i pozbawiły wielu powołań. W 1861 r. na terenie Królestwa na 87 paulinów było 34 zaangażowanych patriotycznie w latach 1861—64. Leśna stanowiła jedno z ogniw ruchu narodowego na Podlasiu⁴⁹. 22 XII 1862 r. w refektarzu klasztornym odbyło się zebranie księży — liczono ich około 150, w tym wielu duchownych unickich, z udziałem Stanisława Aleksandrowicza, wysłannika powstańczego Komitetu Centralnego z Konstantynowa. Powstanie styczniowe upadło. Tragedia narodowa stała się tragedią również klasztoru leśniańskiego. W nocy z 27 na 28 X 1864 r. władze carskie wywiozły 5 paulinów: o. Franciszka Plucińskiego, przeora, o. Barnabę Ptakowskiego, zakrystiana, o. Atanazego Petrykowskiego, kaznodzieję, o. Władysława Kopczyńskiego, spowiednika, o. Alberta Mańkę, rezydenta; klasztor został skasowany.

Wznowienie nastąpiło w zaraniu Polski odrodzonej: 22 maja 1919 r. przybyli do Leśnej oo. paulini. W niedzielę 25 maja ks. Ludwik Kalicki dziekan janowski, kanonik kapituły podlaskiej w obecności o. Mariana Paszkiewicza, delegata generała paulinów, w obecności dozoru kościelnego uroczystie wprowadził oo. paulinów do kościoła i na ręce przeora i proboszcza o. Waleriana Barskiego przekazał zarząd parafią leśniańską, oddał kościół i klasztor z jego posiadłościami, w oparciu o dekret bpa H. Przeździeckiego, który odczytał. We wznowionej parafii leśniańskiej pracowało i pracuje kilku kapłanów-paulinów: w 1975 r. — 3; w 1980 — 6 oraz 3 braci zakonnych. Uposażenie stanowią ofiary wiernych i gospodarstwo rolne; to ostatnie obejmowało 98 ha ziemi, w tym 26 ha ziemi ornej; od 1950 r. obejmuje 5 ha ziemi.

W klasztorze mieścił się nowicjat w latach 1928—1937 oraz 1960—1963, jak również prowadzono w nim jesienią 1940 r. studium filozofii dla alumnów (przerwane wskutek przymusowego wysiedlenia przez Niemców) oraz w latach akademickich 1958/59 i 1959/60.

Na przestrzeni swego istnienia klasztor rozwijał również działalność charytatywną w różnej formie, na ogół niepozorną, w jednym jednak wypadku bardzo chlubną. Dzięki ofiarnej postawie przeora Ignacego Szurka, Polski Komitet Opiekuńczy w Białej Podlaskiej miał możność umieścić na kolonii letniej w Leśnej Podlaskiej, która trwała przez lipiec i sierpień 1943 r., ponad 224 dzieci od 7 do 14 roku życia i dać im odpowiednie dożywienie. Dzieci te pochodziły z warstw najbiedniejszych.

⁴⁹ P. Aleksandrowicz, dz. cyt., 237. 356—357; *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku*, Lublin 1976, 164—169; *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1972, tab. 55.

Miejsce pielgrzymkowe

Kult — pątnicy — unicy

Ośrodkiem szczególnej czci w sanktuarium leśniańskim jest osoba Najśw. Maryi Panny, której znak stanowi cudowny obraz. Uprzypomina on obecność Bogarodzicy w życiu Kościoła poprzez jej świetlany przykład, poprzez wszechpotężne orędownictwo, poprzez zbawcze oddziaływanie.

Zdobnictwo obrazu, pieczołowita troska o zabezpieczenie jego nietykalności, jak również otaczanie go oznakami wyjątkowej czci stanowiły w Leśnej punkt pierwszy programu pracy duszpasterskiej.

Tak w pierwszym, drewnianym kościele, jak i w kaplicy czy w wielkim kościele cudowny obraz mieścił się w ołtarzu głównym, zajmując tam miejsce naczelne na osi pomieszczenia sakralnego. Oprawa srebrna, srebrne, pozłacane promienie i dwanaście srebrnych, pozłacanych gwiazd — to wszystko stanowiło majestatyczne otoczenie świętości, uroczą lśniące w blaskach płomieni świec. Świec tych podczas Mszy św. śpiewanych było dwanaście⁵⁰.

Paweł Kazimierz Michałowski budując i uposażając kościół parafialny w Leśnej czynił to w zamiarze rozwinięcia kultu Najśw. Maryi Panny, do której cudownego obrazu ciągnęły tłumy pątników. Każdorazowego rektora kościoła zobowiązywał do odśpiewywania w niedziele i uroczystsze święta, ustanowione w statutach prowincji gnieźnieńskiej, jednego nokturnu matutinum, Mszy św. okresowej i niesporów; ponadto rektor ten miał wygłaszać kazanie, a nigdy go nie opuszczać. Z nadanego uposażenia miał utrzymywać sobie do pomocy i opłacać jednego wikariusza oraz kantora, organistę i dyszkanta. W świadomości fundatora dochodził do głosu motyw zasadniczy, którym się kierował, a mianowicie upodobanie z wysoka. Dosłownie brzmi jego sformułowanie w dekrete erekcyjnym parafii następująco: „Realizując swój zamiar fundujemy niniejszym kościół parafialny w Leśnej, gdzie Przejasny Obraz Najśw. Maryi Panny upodobał sobie stolicę i miejsce”⁵¹.

Zaraz po wprowadzeniu paulinów do Leśnej w 1727 r. o. Konstantyn Moszyński, prowincjał, ustalił porządek nabożeństw. Rano po prymie odprawiano mszę wotywną śpiewaną polifoniczną o Najśw. Maryi Pannie, w której brała udział kapela domowa. Na wstępie odślaniano cudowny obraz przy dźwiękach trąbek i grze organów, co już było zwyczajem miejscowym; w dni poszczególne po ukończeniu wotywy zamykano cudowny obraz także przy akom-

⁵⁰ K. Dobrowolski, dz. cyt., 84.

⁵¹ „In bonis Lesnae, ubi eadem Clarissima Imago Beatissimae Virginis Mariae sedem et locum sibi complacuit”. *Erectio ecclesiae parochialis Lesnensis, dokum. cyt.*

paniamencie trąbek i organów⁵². W 1761 r. porządek nabożeństw obejmował: codziennie rano matutinum, po nim godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najśw. Maryi Panny przy akompaniamencie organów; w niedziele zamiast godzinek śpiewano oficjum o Trójcy Przenajśw. W święta uroczyste odprawiano Mszę św. śpiewaną z udziałem kapeli wokalnie-instrumentalnej; w dni powszednie śpiewano Mszę św. o Najśw. Maryi Pannie podobnie z udziałem kapeli. Różaniec co niedzielę i święto śpiewali wierni świeccy w towarzystwie promotora bractwa różańcowego.

Oślanianie i zasłanianie cudownego obrazu przy akompaniamencie organów, dźwięku trąbek i huku kotłów najprawdopodobniej odbywało się jeszcze w 1864 r.⁵³

Oprawę muzyczną nadawał obrzędom religijnym w Leśnej cały, zróżnicowany zespół ludzi. Fragmentarycznie zachowaną listę organistów rozpoczyna w 1698 r. Albert Zasiedkiewicz, który grał na pozytywwie; na chórze kaplicy znajdował się pozytyw o pięciu głosach⁵⁴. Po Zasiedkiewiczu grali⁵⁵ na pozytywwie, od połowy XVIII w. na organach: 1718—19 Franciszek Skopowski, 1727 Jan Krański, 1742—45 Mikołaj Cybulski, 1763—83 Stanisław Ostrowski, 1784—85 Józef Ostrowski, 1788—92 Tomasz Miron, 1795—98 Andrzej Makarewicz, 1812 panna Zofia Paszkowska, 1812—29 Mateusz Sikorski, 1827—31 Karol Gmitruk lub Gmitrowicz, 1827—44 Wojciech Dacewicz, 1829—30 Józef Paszkowski, 1837 Ezechieli Domański, 1845 Klemens Kozłowski, 1849 Wojciech Grudnicki i jego pomocnik Marcin Grudnicki, 1856—61 Tomasz Głowacki, 1863—65 Ignacy Pluciński. W 1817 r. mieli oni do dyspozycji organ wielki z miechami, pozytywkę o czterech głosach do godziniek odgrywania i pozytyw.

Leśniańska kapela wokalnie-instrumentalna w 1726 r. występowała w źródłach jako zespół uformowany, liczący ośmiu muzyków. Ks. Andrzej Fabiański, prepozyt leśniański, płacił im rocznie z obowiązków, nie licząc „offertoriów”: organiście Skopowskiemu 200 złp, Erkiestowi 200, Tartarowiczowi 200, Sudymentowi 80, Romankiewiczowi 60, Janickiemu 80, Wasilewskiemu 50, Janowi Niemcowi 120, dyszkantowi 30, łącznie 1.980.

Byli oni *musici domus*, brali udział w uroczystości wprowadzenia paulinów w niedzielę 5 października 1727 r., grali na codzien-

⁵² Akta LP, AJG sygn 1547 s. 31.

⁵³ Spis rzeczy, które przejął ks. D. Korzeniowski 3 XII 1864. Akta parafii Leśna, dokum. cyt., ADSB sygn L. IV. 2. I. k. 33-vo.

⁵⁴ K. Dobrowolski, dz. cyt., 38. 727.

⁵⁵ *Liber baptizatorum*, dokum. cyt., APL sygn 3 *passim*; *Księga urodzeń*, 1798—1827, APL sygn 4 *passim*; *Książka aktów zejścia urzędnika stanu cywilnego parafii leśniańskiej*, 1826—1854, APL sygn 26 *passim*; *Liber copulatorum*, dokum. cyt., APL sygn 1 *passim*; *Liber contrahentium matrimonium*, dokum. cyt., APL sygn 2 *passim*.

nych wotywach. Ze sporadycznie zanotowanych nazwisk dyrygentów kapeli można wnosić, że na jej czele stali muzycy świeccy: 1748—52 Józef Bogusławski, 1763—66 Franciszek Szkołaczyński, 1783—91 Tadeusz Mrozowski, 1796 Antoni Rogalski, 1813 Piotr Górski. Akta przekazały dłuższą listę kapelistów: 1732 Mikołaj Cybulski, 1741 Józef Nowicki, Franciszek Wodowicki, 1742 Ignacy Orzecki, basista, Mikołaj Lubecki, 1760 Michał Dołanewski, 1763—81 Jakub Dęgowski, 1764—80 Jan Dębicki, 1766—77 Franciszek Szkołaczyński, 1779—90 Tadeusz Mrozowski, 1781 Michał Mirowicz, 1784—88 Tomasz Miron, 1785 Jan Korsak, 1788 Jan Miron, 1789 Ludwik Sikorski, 1790 Wojciech Zublewski, 1791 Kazimierz Kozłowski, Andrzej Makarewicz. Repertuar wykonywanych przez nich utworów przedstawiał się dość okazale: msze, nieszpory, symfonie i arie, których łącznie w bibliotece muzycznej liczono w 1810 r. 323 sztuki⁵⁶. Kapela leśniańska zakończyła swą egzystencję najpóźniej w 1813 r. z powodu braku funduszu⁵⁷.

Do zespołu muzycznego wchodził trębacz, spełniający swą funkcję przy odsłanianiu i zasłanianiu cudownego obrazu. Prze-trwali oni dłużej niż sama kapela. Oto nazwiska niektórych: 1761 Wawrzyniec Śliwiński, 1768—79 Jakub Dęgowski, 1789—96 Andrzej Miron, 1795—1843 Marcin Oleszkiewicz. W 1815 r. określano ich ogólnie: *tibicinarii* = trębacze.

Współpracownikami organistów byli kalikanciści: 1843 Konrad Ganczaruk, 1848 Michał Grzybowski, 1852—53 Bazyli Fodorkiewicz, 1856—57 Konstanty Nurski.

Ze sprawowaniem liturgii wiążą się dzwony i ich głos. Do dzwo-nienia wyznaczano odpowiednie osoby, czego wymagała sama natura tej czynności. *Campanator Lesnanensis* — dzwonnik leśniański: w r. 1766 był nim Piotr Papużyński, w r. 1802 Mikołaj Makarewicz.

⁵⁶ Inwentarz kościoła parafialnego i regularnego leśniańskiego XX. Pau-linów roku 1810. Akta parafii Leśna, ADSB sygn L. IV. 2. I. k. 9-9-vo.

⁵⁷ *Acta visitationum monasteriorum: Rupellano-Cracoviensis, Vlodavien-sis et Lesnanensis per commissarium visitatoris generalis anno 1822.*

Wizytacja klasztoru leśniańskiego odbyła się 14 XI 1822 r. Wizytator między innymi zaznaczył, że „chorus figuralis musicae” ustał od 10 i więcej lat z powodu braku funduszy (s. 15). Ani spis instrumentów w inwentarzu z r. 1810, ani z r. 1839 nie dowodzi, że w tych latach kapela istniała, ponieważ spisy te dotyczą reliktyw. W inwentarzu z 1817 r. nie ma wzmianki ani o nutach, ani o instrumentach. Wysuwanie przez Pruszkowskiego roku 1841 jako terminu zamarcia kapeli jest całkiem dowolne. J. Pruszkowski, dz. cyt., 65.

Stan personalny kapeli leśniańskiej z 1726 r. oraz wysokość ich plac za lata 1723—1726 podaje w sprawozdaniu wizytacji dekanalnej ks. Zachariasz Wojciech Grodzki, kanonik łucki, dziekan janowski. *Visitatio decanalis per nos Zachariam Adalbertum Grodzki... anno 1726 absoluta per ecclesias, w: Congregationes decanales, visitationes: 1722, 1726, ADSD sygn 128 k. 108-108-vo.*

Dzwonnica z dzwonami większymi i mniejszymi w 1761 r. jeszcze nie była wykończona. W 1862 r. liczono na wieży dzwonów 3, dzwonek 4; po zaborze kościoła w 1875 r. wywieziono trzy dzwony do Lublina. Dwa nowe dzwony odlane w fabryce Dorożyńskiego w Węgrowie w 1922 r., poświęcone przez bpa H. Przeździeckiego 23 VIII 1925 r., umieszczono na starej, niższej wieży kościelnej. Zdjęto je 1 IX 1941 r.: *Hieronima* wagi 580 kg, *Augustyna* wagi 240 kg i sygnaturkę *Perstilge* z 1847 roku wagi ponad 10 kg. Zabrali je Niemcy. Obecnie służą kościołowi 2 dzwony wypożyczone w 1946 r. z parafii Kwatycze, diecezji pińskiej. W 1952 r. założono na wieży sygnaturkę wagi 60 kg.

Do codziennych współpracowników duchowieństwa w sanktuarium leśniańskim należeli również kościelni, kapliczni i zakrystianie: 1783 Michał Juszkowski, 1786 Fabian Kuczewicz, 1796 Wawrzyniec Czerniewski, 1805 Mikołaj Makarewicz, 1833—35 Wojciech Dacewicz, 1845—46 Michał Grzybowski, 1853—64 Walenty Maliszewski.

We wznowionej parafii leśniańskiej nawiązywano do świetnych tradycji muzycznych XVIII w. Kupiono w 1926 r. fisharmonię, flet 1, klarnetów 5, kornetów 3, tenorów 2, baryton 1, alty 2, basy 3, bęben 1. Istnieje amatorski zespół śpiewaczy i instrumentalny, który niekiedy występuje. Wysoki poziom muzyczny wykazywał w swej pracy organista leśniański okresu międzywojennego i wojennego Tomasz Jędrych⁵⁸, a zasłużonym dla zachowanych w sanktuarium leśniańskim dzieł sztuki stał się br. Metody Wątroba, zakrystian 1941—49 i od 1971.

Miedzy innymi bardzo cenną pamiątką z pierwszego dziesiątka XVIII w. sprawowanej w Leśnej służby Bożej pozostaje mszał rzymski w języku łacińskim, wydany w Kolonii w 1702 r., oprawny w skórę; rogi ma ujęte w okucia srebrne, złożone, trybowane z wyobrażeniem czterech ewangelistów tak na okładce przedniej, jak i na tylnej; środek okładki przedniej zajmuje ozdoba trybowana w srebrze, złożona, przedstawiająca monogram imienia Jezus, pod nim serce z dwoma strzałami, poniżej święci Piotr i Paweł, apostołowie; środek okładki tylnej zajmuje wielka grusza z postacią Matki Boskiej Leśniańskiej, trybowana w srebrze, złożona; na pniu gruszy monogram ks. Pawła Franciszka Janickiego: XPFINPL = ksiądz Paweł Franciszek Janicki niegodny pleban leśniański. Skóra okładek nowo nałożona na starą w I połowie XIX w. w pracowni introligatora W. Kosińskiego w Warszawie.

Wymowną pamiątką jest wotum: puszka do przechowywania komunii św. srebrna, złożona, z napisem: *Kszysztof Kisz Grek*,

⁵⁸ Syn Jana i Franciszki, urodzony 13 X 1889 w Wólce Ostrowskiej, zmarł 26 VIII 1967 r. w Szpitalu Miejskim w Białej Podlaskiej, pochowany na cmentarzu parafialnym w Leśnej Podlaskiej.

Elżbieta Barbara Kiszowa małżonkowie ofiarują N.P. (Najświętszej Pannie) na dziękczynienie za uwolnienie od powietrza Roku 1709.

Cennym reliktem jest kielich srebrny, pozłacany posiadający na stopie z jednej strony rysunek herbu rodziny magnackiej — prawdopodobnie ofiarodawców — a z drugiej monogram: AF = Andrzej Fabiański, prepozyt leśniański.

Paulinów leśniańskich z XVIII w. przypominają między innymi: monstrancja srebrna, złocona, pochodząca prawdopodobnie z pracowni złotniczej Jasnej Góry z pierwszej połowy XVIII w., z trybowaną na stopie postacią Matki Boskiej Leśniańskiej i św. Pawła I pustelnika; krzyż z relikwiami drzewa Krzyża Świętego⁵⁹, które dostały się do Leśnej za pośrednictwem o. Szymona Sośnickiego w latach czterdziestych XVIII w., jak również kielich mszalny, srebrny, pozłacany z wypisanym na wnętrzu stopy nazwiskiem i datą roczną: *Gaudentius Walęcki*.

Do świąt, w które nawiedzający sanktuarium mogli zyskiwać odpusty, zaliczano w latach czterdziestych XIX w.: św. św. Piotra i Pawła, apostołów, św. Pawła pustelnika, uroczystość Trójcy Przenajświętszej, św. Jana Nepomucena, św. Tekli, panny i męczennicy, przeniesienie relikwii św. Pawła, pustelnika, rocznica zjawienia cudownego obrazu 26 września i doroczne święta Najsw. Maryi Panny. W 1928 r. do odpustów zaliczano święta: św. św. Piotra i Pawła, Oczyszczenia Najsw. Maryi Panny, Zwiastowania, Nawiedzenia, Wniebowzięcia, Różańcowej, Niepokalanego Poczęcia, Narodzenia Najsw. Maryi Panny, objawienia się w Leśnej 26 września, Zielone Świątki, św. Pawła pustelnika 10 stycznia; zredukowano je do pięciu w r. 1975: Zesłanie Ducha Świętego, św. św. Piotra i Pawła, Wniebowzięcie Najsw. Maryi Panny, Narodzenie i 26 września⁶⁰.

Zasięg ruchu pątniczego do Leśnej przekraczał granice historycznego Podlasia. W XVII, XVIII i XIX w. spotykamy pielgrzymów z miejscowości: Padków, Międzyrzec Podlaski, Lipnica, Konstantynów, Orbów, Siemiatycze, Mostów, Wojcieszków, Kielbaski, Poniaty Szaniawy, Mościbrody, Terlików, Sterdynia, Lipno, Koszełówka, Zwierzchnie, Krześlin, Popławy, Kozierady i inne⁶¹. Poszerzony zasięg ruchu pątniczego wystąpił w okresie powojennym, obejmując między innymi nawet odległe miejscowości, jak np. Gdynia, Warszawa, Łomża, Białystok, Lublin, Garwolin, Mińsk Mazowiecki, Parczew, Sokołów Podlaski, Biała Podlaska i inne. W okre-

⁵⁹ APP IX, *dokum. cyt.*, 649; autentyczność relikwii drzewa Krzyża Świętego potwierdził bp Henryk Przeździecki pismem nr 3012 z 26 IV 1927 r. *Akta parafii Leśna rok 1927*, APL sygn 65 i.

⁶⁰ K. Dobrowolski, *dz. cyt.*, 91; *Akta parafii Leśna rok 1928*, APL sygn 65 j; *Katalog duchowieństwa i parafii*, s. 72.

⁶¹ K. Dobrowolski, *dz. cyt.*, 24—50; *Liber baptizatorum, dokum. cyt.*, APL sygn 3 *passim*.

sie międzywojennym z niektórych parafii Podlasia przybywały co roku zorganizowane grupy pielgrzymów do Leśnej, jak np. w 1938 roku w okresie od maja do października zarejestrowano ich 20 o łącznej ilości 1926 osób, w tym z Włodawy liczyła 160 i 2 księży, z Siedlec 100, z Górek 300, z Piszczaca 30, ze Zbuczyna 44, z Siemiatycz 200, ze Swor 150, z Janowa Podlaskiego 80 alumnów seminarium duchownego. 15 VIII 1975 r. przybyła z Łosic czterdziesta trzecia pielgrzymka piesza licząca 1700 osób.

Na wysoki poziom liczebny pielgrzymów, przybywających w większości indywidualnie, wskazują cyfry rozdanych Komunii św., np. w r. 1930 — 26 406, w r. 1933 — 47 206; w r. 1943 — 27 860, w r. 1959 — 42 050, w r. 1979 — około 50 000.

Wskaźnikiem pielgrzymiego zaangażowania i modlitewnego włączenia się w nurt życia sanktuarium maryjnego są wota, których w jego pierwszych latach liczono 83, w r. 1723 — ponad 480⁶². W roku 1815 ilość wotów znajdujących się w kościele leśniańskim wynosiła sztuk 144; w 1838 r. wota zawieszone pod cudownym obrazem — to korale, plakiety w kształcie nóg, serca, oka Opatrzności, krzyżyki itp.; w 1862 r. było pod cudownym obrazem umieszczonych wiele wotów srebrnych małej wielkości; ponadto na ścianie kościoła wisiały dwa obrazy wyobrażające cuda Najśw. Maryi Panny Leśniańskiej.

W życiu sanktuarium zachodziły wypadki konwersji: nawróceń. *Liber conversorum* za lata 1919—73 podaje 193 wypadki, z których kilka dotyczy przynależących do wyznania mojżeszowego, reszta to prawosławni⁶³. W wieku XVIII i XIX notowano szczególnie te pierwsze. Konwertytom nadawano niekiedy nie tylko imiona, lecz także nazwiska, np. 2 VII 1769 20-letni syn narodu wybranego wyszedł z kościoła leśniańskiego jako Jan Mariański, 1 VI 1816 r. 29-letni obywatel Siemiatycz jako Dominik Leśniański, 26 V 1822 r. 25-letni mieszkaniec wsi Suchodołek jako Ludwik Leśniański, 25 III 1840 r. nowo ochrzczony nazywał się Paulin Józefowicz. W 1846 r. 27 IV przeszła z luteranizmu na katolicyzm Elżbieta Mroczkowa z Nosowa, a 15 XI 1853 r. przeor i administrator o. Justus Prawdowski przyjął na łono Kościoła katolickiego mahometankę tatarzynkę Zofię z Józefowiczów Kryczywską, wdowę liczącą 28 lat⁶⁴.

Znaczny odsetek pielgrzymów przybywających do Leśnej w XVIII i XIX w. stanowili unicy, jak np. Marianna Marczuk z Padkowa 26 V 1776 r., Hylimon i Anastazja Dytrymiukowie

⁶² J. Pruszkowski, dz. cyt., 52—55. 70—72; *Inwentarz z 1815. Akta LP, AJG* sygn 1623 s. 29; *Inwentarz z 1838. Akta parafii Leśna, ADSB* sygn L. IV. 2. I. k. 26-26-vo; *Inwentarz z 1862, APL* sygn 66.

⁶³ *Liber conversorum, 1919—1973, APL* sygn 79.

⁶⁴ *Liber baptizatorum, dokum. cyt., APL* sygn 3 *passim*.

z Lipnicy w lipcu 1773 r., Grzegorz i Dorota Suszczyńscy z Orbowa 26 V 1785 r.⁶⁵. Całe ich grupy łączyły się w modlitwie z łacinnikami, obchodziły wokół ołtarz cudownego obrazu czy kościół na kolanach i korzystały z usług duszpasterzy tak łacińskich, jak i unickich. Wymownym znakiem tej religijnej symbiozy pozostały zapisy w inwentarzach; np. w inwentarzu kościelnym z 1862 r. zanotowano, że „w cyborium mieszczą się puszki do Sanctissimum: jedna srebrna, a druga nejselberowa dla użytku katolików-unitów. Łyżeczki srebrnych do udzielania komunii 3”⁶⁶. Unicy zawierali związki małżeńskie w kościele leśniańskim, np. 26 XI 1786 r. Miron Onuszuk z Agrypiną Dyminówną, oboje unicy; 22 XI 1795 Marcin Oleszkiewicz, trębacz leśniański, unita, z Teklą Zabłudowską, łacinniczką. Jednym ze świadków tego ślubu był organista leśniański Andrzej Makarewicz, poddany leśniański, łacinnik żonaty z unitką z Bukowic Hapcią Majewszczanką, z którą wziął ślub w kościele leśniańskim 23 X 1791 r.⁶⁷

Unię religijną w Brześciu zaprowadzono w 1596 r. Przystąpiła do niej cała diecezja chełmska wraz z duchowieństwem (diecezja ta obejmowała również teren Podlasia) tak, że nie było dyzunitów. Rząd carski w celu spotęgowania akcji rusyfikacyjnej zniósł unię w 1875 r., a diecezję chełmską złączył z warszawską; tak powstała diecezja chełmsko-warszawska. Prześladowani unicy przy nadarzającej się sposobności przyjmowali obrządek łaciński. Ponad 100 tysięcy prawosławnych w pierwszych latach Polski niepodległej przeszło na łono Kościoła katolickiego, przyjmując obrządek łaciński. W okresie międzywojennym rozwijał się — również na terenie Podlasia — ruch unijny⁶⁸. Zamarił on jednak po drugiej wojnie światowej, kiedy ludność ruska ze wschodnich terenów diecezji podlaskiej wyjechała za Bug do ZSRR.

Sanktuarium Matki Boskiej Leśniańskiej zostało zniesione przez rząd carski w 1875 r., żeby nie mogło służyć unii i unitom; w zamiarach zaborcy Leśna miała się stać siedliskiem i rozsądnikiem prawosławia i rusyfikacji.

Jubileusze

1727 - 1927 — 1727 - 1933 — 1927 - 1977

W 1915 r., kiedy mijało 40 lat niewoli kościoła leśniańskiego, przebieg I wojny światowej przesądził o potędze caratu i prawosławia. 16 sierpnia żołnierze J. Piłsudskiego stanęli w Leśnej i ks.

⁶⁵ Tamże, k. 24. 21-vo. 30-vo.

⁶⁶ APL sygn 66.

⁶⁷ *Liber contrahentium matrimonium*, dokum. cyt., APL sygn 2 k. 29. 32-vo. 31-vo.

⁶⁸ P. Aleksandrowicz, dz. cyt., 209—221.

Henryk Ciepichałł, kapelan wojsk polskich restytuował kościół, na którego ścianie ołówkiem zapisano tę chwilę wyzwolenia. Boja-kowski, urzędnik kolejowy z Warszawy, ufundował tablicę marmurową: wykuto na niej pamiątkowe słowa i po 4 lipca 1921 r. wmurowano przy wejściu.

Podczas wojny 1914—15 kościół uszkodzono: przedziurawiono dach, powybijano okna, czego pamiątką pozostała kula działowa wmurowana w zewnętrzną, południową ścianę, nad pierwszym oknem nawy głównej.

Przypadające w 1927 r. dwustolecie wprowadzenia paulinów do Leśnej zbiegło się z odnalezieniem i sprowadzeniem cudownego obrazu.

Według protokołu z dnia 26 I 1869 r., podpisanego w Leśnej przez dziekana konstantynowskiego ks. Józefa Pruszkowskiego, przez ks. Leona Przesmyckiego, administratora parafii Leśna i przez byłego administratora ks. Dionizego Korzeniowskiego, w sprawie braków w inwentarzu kościelnym okazało się między innymi, że w skarbcu leśniańskim nie odnaleziono: 1. monstrancji dużej srebrnej, pozłacanej, 2. mszału oprawnego w skórę i srebro, 3. dużego krzyża z relikwiami drzewa Krzyża Świętego, 4. kopii na kamieniu cudownego obrazu.⁶⁹ Całe to dochodzenie prowadził dziekan konstantynowski na skutek polecenia administratora diecezji lubelskiej bpa Walentego Baranowskiego z dnia 29 XII 1868 r. Na podstawie zebranych na miejscu informacji, zwłaszcza od ks. Korzeniowskiego, rozesłano korespondencję. Wynikiem tej korespondencji było ustalenie, że w 1865 r. na skutek ustnego polecenia bpa Beniamina Szymańskiego przyjechali do Leśnej księża surogaci W. Świątkowski i A. Marczewski, ażeby sprawdzić inwentarz kościelny i zabrać droższe przedmioty do skarbcza katedralnego dla „większego bezpieczeństwa”. Ks. Korzeniowski wydał im wyżej wymienione przedmioty, z tym że czwartym był oryginalny cudowny obraz, a nie jego kopia. Wysłannicy biskupa nie pozostawili żadnego pokwitowania. Ks. Jan Wierzbicki zapytywany urzędowo, co wie o tej sprawie, odpisał, że w Leśnej nie był jako wysłannik bpa Szymańskiego, ale w jego domowej kaplicy widział na ołtarzu „kopię” cudownego obrazu.

Bp Beniamin Piotr Paweł Szymański, trzeci bp diecezjalny podlaski, prekonizowany na biskupa podlaskiego 1856 r., objął rządy w r. 1857; 12 VIII 1867 został wywieziony do Łomży do klasztoru kapucynów, gdzie zmarł 15 I 1868 r.⁷⁰ Do Łomży zabrał ze sobą

⁶⁹ Akta parafii Leśna, dokum. cyt., ADSB sygn L. IV. 2. I. k. 62-66-vo.

⁷⁰ P. Aleksandrowicz, dokum. cyt., 102; T. Fręchowicz, *Dusz-pasterska działalność Beniamina Szymańskiego, biskupa podlaskiego*, w: *Stu-*

cudowny obraz Matki Boskiej Leśniańskiej i ukrył go w kościele benedyktynek. Podczas swych rządów nie zdążył zwizytować dekanatu bialskiego i znajdującej się na jego terenie parafii Leśna. Relacja przypisująca biskupowi Szymańskiemu przyjazd do Leśnej wraz z kapelanem i osobiste zabranie cudownego obrazu a wstawienie kopii nie zgadza się z zachowaną dokumentacją, jak również z jego osobistą sytuacją: wszak ciążył na nim zakaz wydalania się z miasta Janowa.

Wraz ze wznowieniem parafii i klasztoru w Leśnej wszczęto energiczne poszukiwanie cudownego obrazu. Mniszki prawosławne, przebywające przy kościele leśniańskim od 1884 r., uważały kopię pozostawioną w ołtarzu za oryginał i z tym przekonaniem zabrały ją z sobą z Leśnej w 1915 r. Ich przekonanie podzielało bardzo wielu. Duszą poszukiwań był o. Aleksander Łaziński, przeor leśniański. 5 maja 1926 r. okazało się, że cudowny obraz znajduje się w kościele benedyktynek w Łomży. Po przebadaniu przez rzeczoznawców bp podlaski Henryk Przeździecki wydał dekret stwierdzający autentyczność cudownego obrazu, datowany w Siedlcach 17 VI 1927 r.⁷¹

22 września 1927 r. sam biskup stanął na czele procesji, która pieszo wyruszyła z Siedlec i niosła cudowny obraz do Leśnej, dokąd przybyła dnia 25 września w przeddzień samej uroczystości.⁷² Udział w niej brały również osobistości z kół rządowych oraz wojsko. Ogółem liczone ponad 30 000 osób.

W 1933 r. obchodzono jubileusz 250-lecia zjawienia się cudownego obrazu: 1683—1933. Jubileusz ustalono na czas od 29 VI do 26 IX 1933 r. Bp Henryk Przeździecki wystosował z tej okazji do duchowieństwa i wiernych diecezji list, datowany w Siedlcach 3 V 1933 r., w którym Najśw. Maryję Pannę nazwał „Opiekunką Podlasia”⁷³.

50-lecie powrotu cudownego obrazu obchodzono uroczystością z inicjatywy przeora i administratora leśniańskiego o. Witolda Głowacza w dniu 25 IX 1977 r. Obchód upamiętniono wmurowaniem w ścianie wewnętrznej kościoła przy wejściu pod chórem muzycznym tablicy poświęconej o. Aleksandrowi Łazińskiemu. Sumę pontyfikalną celebrował bp podlaski Jan Mazur; w uroczystości wzięli udział księża biskupi: Wacław Skomorucha z Siedlec, Władysław

dia z historii Kościoła w Polsce, t. 1, Warszawa 1972, 159; A. Łaziński, *Powrót cudownego obrazu Matki Bożej na Podlasie*, Częstochowa 1933, 113; *Visitationum generalium per: Beniamin Szymański. Liber I, 1859 et 1860*; ADSD sygn 147 D; *Toż, liber II anno 1860*, ADSD sygn 147 D. Ani w pierwszym, ani w drugim tomie nie ma wizytacji parafii Leśna.

⁷¹ A. Łaziński, dz. cyt., 124—128.

⁷² Tamże, 132—142; P. Aleksandrowicz, dz. cyt., 321—323.

⁷³ Akta parafii Leśna rok 1933, APL sygn 65 o.

Jędruszek z Drohiczyzna, Bogdan Sikorski z Płocka, Tadeusz Zawistowski z Łomży oraz kapituły siedlecka i janowska. Kazanie wygłosił bp B. Sikorski. Liczono ponad 2 000 duchowieństwa i około 30 000 wiernych.

Sanktuarium Matki Boskiej Leśniańskiej nie posiada swej monografii. O. Stanisław Kielczewski, paulin, opracował książkę o pochodzeniu i cudach obrazu Matki Boskiej Leśniańskiej około 1743 r. i paulini leśniańscy zabiegali o ogłoszenie jej drukiem⁷⁴. Nic jednak nie wiadomo, żeby do tego doszło. Ukazała się tylko ulotka — chyba w tym właśnie czasie — pt. *Opisanie obrazu Najświętszej Panny Maryi na kamieniu wyrzeźbionego w Wałach Leśniańskich*. Jest to tekst wyjęty z akt procesu kanonicznego.

W 1791 r. wyszły drukiem dwa kazania wygłoszone w Leśnej. Wiek XIX przyniósł pozycje Dobrowolskiego i Pruszkowskiego, a XX — wyjąwszy opracowanie o Łazińskiego — dorzucił trochę literackiej „drobnicy”.

Zbliżający się jubileusz 300-lecia Matki Boskiej Leśniańskiej daje sposobność, żeby tematyką Leśnej zająć się i szerzej, i głębiej.

⁷⁴ *Vita Constantini Moszyński*, ASk sygn 108 s. 26—27: „in libro a me elaborato de origine et miraculis Divae Lesnanensis”. — APP IX AJG sygn 745 s. 814; tekst rękopisu nie jest znany. Portret o. Kielczewskiego znajdował się w galerii fundatorów w zakrystii w 1817 r., a w r. 1838 — w kościele. O. Stanisław Kielczewski profesję złożył w 1728 r. Dwukrotnie pełnił obowiązki przeora Jasnej Góry w latach 1748—1753, jak również dwukrotnie był prowincjałem w latach 1756—1762; zmarł na Jasnej Górze 22 V 1762. — *Pamiątka cudownego zjawienia się Najświętszej Maryi Panny obrazu w Leśny w dwóch kazaniach przez xx. reformatów lubelskich roku 1790 dnia 26 września w kościele leśniańskim jj. xx. paulinów ogłoszona, Lublin 1791* — unikat ten znajduje się BJ sygn 42385/I.

Do dziejów sanktuarium i kultu Matki Boskiej Leśniańskiej zawierają cenny materiał źródłowy: *Visitatio generalis variarum ecclesiarum parochialium dioecesis Podlachiensis in annis: 1811. 1816. 1821. 1834—36 facta. Visitatio ecclesiae regularis simulque parochialis Lesnanensis ab episcopo Adalberto Leszczyc Skarszewski die 6 mensis octobris 1811 anno*, ADSD sygn 143 D k. 15—49; *Visitatio generalis ecclesiae regularis simulque parochialis Lesnanensis ab illustrissimo et reverendissimo domino Theodoro Majewski... die 11 mensis septembris 1834 anno*. Tamże k. 50—90-vo. — *Dzieje wznowionej parafii Leśna od 22 V 1919 do 4 VIII 1923*, APL sygn. 89. — *Cuda i taski Matki Boskiej Leśniańskiej od 1929 r.* APL sygn. 103.

W *Dziejach wznowionej parafii Leśna* o. Augustyn Jędrzejczyk zamieścił opis restauracji zniszczonego wnętrza kościoła oraz dokumentację fotograficzną. 4 kwietnia 1920 r. w ołtarzu głównym dokonał odsłonięcia namalowanej przez siebie podobizny obrazu Matki Boskiej Leśniańskiej, ujętej w po dziś dzień używaną ramę z drzewa lipowego, wykonaną w 1919 r. przez rzeźbiarza Ludomiła Andruszkiewicza w Krakowie. Ozdobę stanowiły promienie i dwa anioły, jak również tradycyjne sukienki i korony. „Kopia” ta znajduje się obecnie w oratorium zakonnym w Leśnej.

DECUS PODLACHIAE — THE PRIDE OF PODLASIE

The author gives an account of the three hundred year history, from 1683, of the Sanctuary of the Mother of God of Leśna. He discusses the founding of the sanctuary in connection with the miraculous picture of the Holy Virgin Mary, the parish and monastery in Leśna, and its character as a site of pilgrimage. In conclusion he mentions the sanctuary's jubilies and bibliography.

Leśna — known in the inter-wars period as Leśna-Podlaska — lies 15 km north-west of Biała Podlaska. Its fame in history in thanks of the miraculous picture of the Mother of God of Leśna.

In 1683 the picture, of great beauty and surrounded by a shining light, was found in a pear tree in a thicket in Leśna by two shepherds on September 26. It is a bas-relief of redish, fine-grained stone; the projection is 29,3 cm wide, 31,4 cm high and 4,6 cm thick; 9,5 kg of weight. It is a frontal bust presentation of the Holy Virgin Mary holding the Child Jesus in her right arm and an open book in her left hand. Hovering over the book, with wings outspread, is a dove — symbol of the Holy Ghost. The Child Jesus holds a book in his right hand and the left is raised in a gesture of instruction. Both Mother and Child are wearing calpacks.

In 1686 the first wooden church was erected in Leśna which became a parish in 1695. On November 24, 1700, following canonical procedure, the Reverend Franciszek Prażmowski, bishop of Łuck and Brześć, confirmed the supernatural appearance of the Leśna picture of the Mother of God and its miraculous powers. In 1718 the holy picture was placed in a brick chapel. In 1727 the Leśna parish was taken over by the Pauline Fathers who started the building of a large, Italian-Baroque style, church in 1731. The church was consecrated in 1758 as the Church of the Nativity of the Holy Virgin Mary and the Apostles Peter and Paul.

In the 18th century Leśna was a township. The church had an excellent vocal and instrumental choir and a beautifully constructed six-bellow, twenty-four tone organ. After the January Uprising in which the monks took part the Russians demolished the monastery and in 1875 the parish and church were taken over by the Orthodox Church. In 1889 the Russian government founded an Orthodox convent attached to the Leśna church which, in 1905, housed two hundred nuns. The Tsar Nicholas II visited Leśna the same year. In 1915 the nuns left the village which was occupied by the German army. When Poland gained her Independence a training centre was opened in Leśna which continues to develop.

Thousands of pilgrims from all parts of the country, Podlasie in particular, have visited Leśna since 1683. In the 18th and 19th centuries the congregations attended both Roman Catholic and Uniate services.

In 1865 the Reverend Benjamin Szymański, the bishop of Podlasie, hid the miraculous picture and placed a copy on the altar. It was discovered in 1926 and ceremoniously brought to Leśna in 1927. The coronation ceremony on August 18, 1963, was conducted by His Eminence Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland, and the Reverend Ignacy Świrski, bishop of Podlasie.

In 1933 the 250th anniversary of the appearance of the picture was celebrated and in 1977 the 50th anniversary of its return to Leśna. September 26, is the feastday of the Sanctuary of the Mother of God of Leśna. The miraculous picture is richly adorned with jewels, gifts from grateful pilgrims who come in their thousands to attend major celebrations.